

रिसाचिया परी आम्हां पुढे' असें सांगणाऱ्या व अभंगांत 'अभंग' करून ठेवणाऱ्या तुकाराम महाराजांनी शिवाजी महाराजांनी पाठविलेला मेणा व खजिना परत केला हें ऐतिहासिक सत्य सर्वविश्रुत आहे.

माणसाचे श्रेष्ठत्व कशात ?

विश्वी विश्वनाथ वा जनी जनार्दन भरला आहे. म्हणून सर्वांनी यथाशक्ति मानवतेची सेवा करावी असा त्यांचा उपदेश व आग्रह होता. खरा साधू व देव गरीबांच्या सेवेत आहे हें ठसवितांना 'ज्यासी अपंगिता नाही, त्यासी धरी जो हृदयीं। देव तेथेचि जाणावा। साधु तोचि ओळखावा।' असे लिहून ठेवले. आतां आपणास कांही मिळवायचे राहिले नाही, तरी देह पडेपर्यंत लोकसेवा केली पाहिजे हें तत्व समाजात बिबवण्यासाठी 'तुका म्हणे आतां, उरलों उपकारापुरता' असे सांगितले. भगवान श्रीकृष्णाच्या आदेशाप्रमाणेच हें महाराजांचे वागणे होतें. भगवान अर्जुनाला म्हणाले, 'न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंचन। नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि' ज्ञानदेवानीहि 'देखै प्राप्तोर्थं जाहले। जे निष्कामता पावले। तयाही कर्तव्य असे उरले। लोकांलागीं।' असा स्पष्ट आदेश दिला आहे. तात्पर्य ज्ञानेश्वर, तुकाराम, एकनाथ, नामदेव, संमर्थ इत्यादि संतश्रेष्ठांची तसेच भारतांतील अनेक ऋषिमुनी, आचार्य, महात्मे यांची चरित्रे पाहतां प्रपंच आणि परमार्थ दोन्हीहि साधण्यात माणसांचे श्रेष्ठत्व आहे व तें समाजाला तारक आहे हें दिसून येते.

तरुणांस आवाहन

ग्रगतिंशील व सुखी समाजधारणेला पोषक असा सदाचार लुप्त होत चालला आहे ही खेदाची गोष्ट आहे विशेषतः समाजात वैफल्याने तस्त ज्ञाल्यामुळे हल्लींच्या तरुण-तरुणीचे आत्महत्येचे वाढते प्रकार पाहून मन विदीर्ण होऊन जातें. प्रेमभंग, वरांतील बेबनाव, धंद्यांतील नुकसानी वा इतर थोड्याशा दुःखामुळे विचलित होऊन आत्महत्येला प्रवृत्त होणाऱ्या, जीवन हें भोगण्यासाठीच आहे अशी खुळी आणि खोटी समजूत ज्ञालेल्यां तरुणानो, तुकाराम महाराजांच्या चरित्रामासूत तुम्हाला कांहीच का नाही शिकता येणार ?

“नाम आणि प्रेम”

नाम आणि प्रेम हे जरी शब्द दोन असलेले तरी पारमार्थिक दृष्टीने त्यांचे अद्वैत सिद्ध झालेले आहे. प्राणाशिवाय जीव जगू शकत नाही त्याप्रमाणे प्रेमाविना नाम जिवंत असू शकत नाही. प्रेमाविना नाम घेणे म्हणजे पायांशिवाय घर उभारण्याचा प्रयत्न करणे होय. असे असल्यामुळे नामालाच देव (नामदेव) म्हटले जाते. इंग्रजीत “Love is God” असे म्हटले जाते तेही ह्यासारखेच होय. प्रेमाचे शब्दात होणारे व्यक्त रूप म्हणजे नाम तर प्रेमाचे अव्यक्त रूप म्हणजे ध्यान असेही म्हणता येईल. कोणतीही साधना प्रेमाशिवाय व्यर्थ ठरते. नामसाधनेला तर ह्या प्रेमाची आत्यंतिक गरज आहे. “नामावतार” म्हणून ओळखिल्या जाणाऱ्या ब्रह्मचैतन्य गोंदवलेकर महाराज यांनी भक्तांना नामाशिवाय इतर काही सांगितलेच नाही. आपल्या उभ्या ह्यातीत त्यांनी नामाचा महिमा वर्णन करून सांगितला व तो इतका सांगितला कीं त्यांचा पार्थिव देह नाहीसा झाल्यानंतरही नाम-धारकाला आजही त्यांचा सत्संग लाभू शकतो. श्रीसाईनाथांच्या वेळी ह्यांचे वास्तव्य श्रीक्षेत्र गोंदवले येथे होते. नामाच्या रूपाने ते अमर झाले आहेत.

नाम अमर आहे तसे प्रेमही अमर आहे. प्रेमाने नाम घेतले असता वृत्तीही अमर होते हा सिद्धांत आहे. अशी वृत्ती, अमर असा जो आत्मा त्याच्या संगतीने मरणावर मात्र करून अंतीं परमात्म्याच्या ठिकाणी लीन होते. प्रेमाने घेतलेल्या नामाचा हा उच्चांक होय.

जगात वावरत असताना नामधारकाने सर्वांशी प्रेमाने वागावे. प्रेमाने वागल्यास त्यास सत्संगाची वाण पडणार नाही. जेथे जाईल तेथे त्याला प्रेमाची साथ असल्यास सत्संग लाभू शकेल. एकांतात असल्यावर मात्र नामधारकाने आत्म्याच्या चितनात राहून त्याचा सत्संग साधावा; चितनाने आत्म्याचा सुखसंवाद, आत्म्याचे आनंदायक संगीत त्यास ऐकू येईल. अशारीतीने नामधारकाचे सबंध मानवी जीवन सत्संगाने भरून जाऊन उजळून निघेल.

प्रेमाने केलेली नामसाधना तुसत्या शास्त्रपठनापेक्षा निश्चितच उच्च दर्जाची ठरते. शास्त्रपठनाच्या विद्वत्पेक्षा भक्तीने उपजलेले ज्ञान सर्वश्रेष्ठ होय.

जीवनात येणाऱ्या अडोअडचणींना नामधारक धैर्याने तोंड देऊ शकतो, कारण प्रेमाने घेतलेल्या नामाची शक्ती त्याच्या अंतःकरणात वास करीत असते. पृथ्वीतला वरील कोणतीही शक्ती नामाच्या दैवी शक्तीपुढे टिकू शकत नाही. प्रेमाने घेतलेल्या नामाचे शस्त्र इतके जबरदस्त असते.

नामधारकाच्या ठिकाणी जसे धैर्य असते तशीच त्याच्या अंगी नम्रताही वास करीत असते. नम्रतेच्या भावामुळे तो ईश्वरास शरण जाऊन त्याची कृपा संपादन करीत असतो. त्याच कृपेवर त्याची जीवनयात्रा चाललेली असते. ईश्वराच्या कृपा-आशीर्वादाने देहाच्या जीवनाच्या शेवटी नामधारकाची अंतज्योति अनंतात विलीन होते.

— जय भगवान, जय साई —

लेखक :— शाम जुवळे.

आजचा ज्वलंत प्रश्न

ले. — दिवाकर अनंत घैसास.

आजचा ज्वलंत प्रश्न आहे तरी कोणता ? भाकरीचा ? लोकसंख्येचा ? पाशवी हिंसेचा ? राष्ट्रीयत्वाच्या रक्षणाचा ? धर्मरक्षणाचा ? कीं क्रांतीचा ? आपल्या रोजच्या आयुष्यांत आपल्यासमोर नांता प्रश्न उभे रहातात ; त्यातील महत्वाचा, निकडीचा कोणता ? शिक्षणाचा कीं संस्कृतीचा ? दुःखापासून पळण्याचा कीं सुखें मिळविण्याचा ? या जगात पदोपदी संघर्ष वं समस्या यांना तोंड द्यावें लागत आहे. या जगातील हिंसाचाराचे थैमान पाहिले कीं ज्या या पृथ्वीचे घर कंखन आपण मानव म्हणून राहतो त्या आपल्या रहात्या घरालाच आंपण आग लावली आहे असे वाटते. खरा प्रश्न हा आहे की या पृथ्वीवर आपण शांततेने जगणार काय ? पृथ्वी ही सर्वांची आहे. ती आपलौ सगळ्यांची आहे. त्या पृथ्वीवर आपण शांततेने माणूस म्हणून नांदणार काय ? कीं असेच विनाशकडे जाणार ? आणि आपल्याला नांदायचे असेल तर आपल्या मनातील हेवेदावे, रागलोभ, द्वेषमत्सर, सूडप्रतिसूड, क्रमालीची अनास्था व क्रोर्य, पशुलाही लाज वाटेल असा हितपणा या सर्वांना सोड-निष्ठी दिल्याशिवाय ते शक्य होईल काय ? आपण श्रीमंतीत लोळत असलों किंवा भारीबीत खितपत असलों, भांडवलशाही राष्ट्रातील पैसापूजक नागरिक असलों, किंवा आम्यवादी राष्ट्रांत राष्ट्राला सर्वसत्ताधीश मानणारे नागरिक असलों तरी जोंपर्यंत आपण आपल्या मनातील फुटीरपणा टाकला नाही तोपर्यंत या जळत्या गृहाल आपण वाचवू शकणार तरी कसे ? खरोखर आपल्या किडलेल्या मनापुढे जीवनाच्या कोणत्याही अंगाबद्दल विचार आला कीं त्याचे आपण समस्येत रूपांतर करतो. “हात लावला कीं सोने” अशा प्रकाराएवजी कोणत्याही जीवनांगाला “हात लावला कीं समस्या” असा प्रकार झाला आहे. म्हणून खरा ज्वलंत प्रश्न आपल्या मनांत आमूलाग्र परिवर्तन घडणे हा आहे. कारण उघड आहे कीं आपले छोटे मन कितीही बाह्य सुखसोयींत घोळविलें, त्या छोट्या मनाच्या कल्पनेतील कितीही विलोभनीय स्वप्नांची मालिका, नंदनवनाची कल्पित रचना समोर घोळविली तरी ते छोटे मन, तें उथळ मन, गंभीर, खोल, व्यापक असें होणे शक्य नाही. आजचा प्रश्न हा कुठेतरी दूर नसून आपल्याला सर्वांत जवळ आहे. तो म्हणजे स्वतः आपण व आपले मन हाच होय.

शांतीची तृष्णा :

माणसाने शांतीसाठीं हजारो वर्षे संघटित धर्माची कास धरली; माणसाच्या सामाजिक जीवनाला जेव्हापासून प्रारंभ झाला तेव्हापासून हिसा, भीति, दुःखें व त्यांची प्रतिक्रिया म्हणून अहिसा, प्रेम, आंश्वासन वे सुखें यांची घ्येयें व कल्पना धर्म-

भावनेशी जोडल्या गेल्या आहेत. नाना प्रकारचे नीतिनियम व नाना प्रकारच्या देवता यांचा जगभर भिन्न भिन्न वंशांत, देशांत व काळांत, प्रसार चालत आलेला आहे. सर्व नीतिमत्ता सुखवासनेवर अवलंबून असताना. त्याचप्रमाणे कल्पनेतले देव, मानवाच्या मनोभूमिकेने प्रक्षेपित केलेल्या आत्यंतक गुणसमुच्चयाने युक्त असतात. या परंपरागत धर्म, रुढी, नीती, जाती, राष्ट्र, इत्यादि गोष्टींतून विभाजनाच्या प्रक्रिया उत्पन्न झाल्या व त्यामुळे आजपर्यंत माणूस अज्ञानाने द्वेषानें, ईर्ष्येनें, महत्त्वाकांक्षेनें, भयगंडानें, स्वार्थानें, परस्परांपासून फुटून वेगळेपणाने रहायलाच. शिकला आहे, विश्वधर्माचा लोप होऊन, जो तो स्वतःचा धर्म श्रेष्ठ असे म्हणून दुसऱ्याचा नाश करूं पहात आहे. वैयक्तिक जीवनांतील सहज वृत्तीना न ओळखतां व त्यांच्या यथर्थ स्वरूपाचें आकलन न करतां, विज्ञानाचीही माणसानें पराकाष्ठेची सेवा केली आहे, पण शांतीची त्याची खरी तृष्णा तृप्त होत नाही आणि जगातील मानवजात अशांत, भयग्रस्त व अस्थिर आहे, तीत बदल घडलेला नाही.

नाना प्रकारच्या 'इक्समैस' चेही माणसाने हिरीरीने प्रयोग केले आहेत: भांडवलशाही फसली तर साम्यवादाचा प्रयोग करा, तो फसला तर लोकशाहीचा प्रयोग करा, तोही फसला तर लोकशाही—समाजवाद, नाहीतर लोकशाही—भांडवलवाद नाहीतर बेळूट हुकुमशाही व लष्कंरशाही! हे खेळणे मोडलें तर तें घ्यावें अशा प्रकारें नवेनवे वाद समाजशासनाचे 'पॅटर्नस' किंवा विचारसंहिता अस्तित्वांत आल्या, परंतु सततें बदलणाऱ्या यां मानवी मनाच्या झेपेला, या प्रवाहाला धरणे बांधून व पाट काढून विशिष्ट 'मतसमूह' कितीही स्वार्थसाठी उपयोग करण्याचा प्रयत्न करीत असले तरी ते प्रयत्न ढासळून पडत आहेत. या सगळच्या मतप्रणालींनी शांततेची व सौख्यांची दिलेली अभिवचने वाच्यावर उडून गेली आहेत.

प्रश्नांचे जनक आपणच :

आपण यांत सर्वस्वी चुकत आहोत हे आपणच ओळखतों काय? दुसऱ्याने कोणीतरी हा सिद्धांत प्रतिपादन केला व त्याविरुद्ध वाद करतां येत नाही म्हणून तो आपण साधीं मारून घेतला असें न होतां, किंवा भनाशीं आधींच उद्घटणाचे नातें असल्यामुळे, डोळ्यावर कातडे ओढून बसलो असेही न होता, खरोखरीच आपल्याला आपल्या ऐतिहासिक सामाजिक, तथाकथित धार्मिक व राजकीय जीवनाकडे पाहून हे उभजले आहे का? समोर आ वासून उभ्या असलेल्या व शांतीच्यासाठी म्हणून भलत्याच मार्गनीं प्रयत्न केल्यामुळे स्वतःच निर्माण केलेल्या समस्यांचा 'भांडवांतील धुराचा रक्षस' पाहून धाबरून कोठेंतरी तथाकथित संन्यास घऊन गुहेंत जाऊ नाक धरून बसण्यानें हा प्रश्न सुटेल काय? किंवा पुरातन म्हणूनच पूज्य 'मानलेल्या' ग्रंथावर 'विश्वास' ठेवून, चाकोरीबद्ध जीवन आंधळेपणानें कंठून तरी तो आप पर्यंत सुटला आहे काय? यांसाठी या सर्व प्रश्नांना कारणीभूत होणार, सर्व प्रश्न

आच्यामुळे वाढीस लागले आहेत असा जो आपल्या 'मनाचा' प्रश्न आहे त्याचा उक्ल करणे आधी सर्वांत जास्त निकडीचे आहे असे तुम्हाला वाटत नाही काय ?

बक्ति व समाज :

व्यक्तीव्यक्तींचा समाज बनत असतो. ज्या मूळ घटकांचा एखादा पदार्थ बनतो ता मूळ घटकांचे गुणधर्म त्या पदार्थात असतात. म्हणूनच ज्या दर्जाच्या व्यक्तींचा समाज बनलेला असतो त्यांच्या गुणधर्माचा त्या समाजातून पडसाद उठतो. म्हणून नीट पाहिले तर 'समाज' हा व्यक्तीपेक्षां गौण आहे. व्यक्तींची मनें गोंधळात सापडलेली असतील तर समाजांत शहाणपणाचा अभावच दिसायचा. व्यक्ती म्हणजे समाजाचा अविभाज्य घटक, मूळ एकांक होय. पण व्यक्तीचे जीवन जवळून पाहिले तर तेही एकजिनसी दिसत नाही, तेही तुकड्यातुकड्यांचे बनलेले असतें. ते नुसतें दुटप्पी किंवा तिटप्पी असते असे नव्हे तर ते 'अनेक-टप्पी' असते. पति, भाऊ, पिता, पुत्र, मित्र, नोकर, धनी, शत्रु, सहकारी, शिक्षक, विद्यार्थी, खेळाडू, प्रवासी, विक्रीता, ग्राहक, व्याख्याता, श्रोता, गायक, शास्त्रज्ञ, धर्मज्ञ, तत्त्वज्ञ, वैद्य, रोगी, आणि शिविष्ट पक्षाचा नेता किंवा अनुयायी अशा नाना पदरांचें, नाना पैलूंचे, नाना विभक्त प्रतिक्रियांचे व्यक्तीच्या मनांत संघर्ष उठत असतात. या सर्व नात्यांच्या वागणुकीच्या ठराविक सर्वमान्य प्रक्रिया व प्रतिक्रिया असतात, संस्कार असतात, रुढी असतात, त्या प्रक्रियांच्या चाकोरींतून माणसाची वागणूक संकुचित, दुटप्पी व प्रस्पर विसंवादीही घडत असते.

या सर्व प्रतिक्रिया किंवा वागण्यांच्या प्रक्रिया, त्याच्या 'माणूस' म्हणून, या अपार सौंदर्यनिं नटलेल्या सृष्टींतील, चराचरातील, या पृथ्वीचा पुत्र म्हणून एकात्म जीवनाला जणू झाकून टाकीत असतात. त्याचें या जगाशी असलेले खरे नातें या वरवरच्या नात्यांनी पूर्णपणे विसरलें गेले आहे. या सर्व संस्कारांकडे पाहिले व मनावर राजकीय पुढारी किंवा धर्मोपदेशक आपापल्या परीने प्रभाव कसा पाडीत असतात त्याकडे जरा तटस्थपणे पाहिले तर त्या पाहण्यातच, आपल्या मनाला ह्या क्षणमोहक व आमंक आवरणांना झुगारून देण्याचे सामर्थ्य येईल.

ताबडतोब नवें मन पाहिजे :

आणि परंपरांच्या, रुढींच्या, धर्म 'कल्यनांच्या' शास्त्रनिष्ठांच्या, राजकीय मतांच्या, संप्रदायांच्या, किंवा संस्कृतीच्या अहंकाराच्या अपुन्या आणि साचेबंद इच्छीने बापल्याला आमूलाग्र परिवर्तनाची आशा तरी करता येईल काय ? हा शस्त्र एकडा गळ्याशी भिडला आहे कीं आज सर्व माणसानीं भूतकाळातील साचेबंद मनाच्या बायरक : 'राम राम' करून अगदीं वेगळ्या, नवीन, पूर्वकल्पना नसलेल्या, आणि दृष्ट्यापक मनावेंच आपल्या जीवनात म्हणजेच आपल्या सर्व अस्तित्वात परिवर्तने

घडवून आणले पाहिजे. फाटलेल्या रेशमी वस्त्राला टाका घालगयला आपणाला बारीक सुई हवी असली व कोणी हाताशीं असलेले दाखण दिले तर ते 'निस्पयोगी' आहे म्हणून तुम्ही जितक्या चटकन् बाजूला ठेवाल तितक्या चटकन् आपले ढोबळ, अपुरे, फुटीर, संघर्षानीं दुबळे झालेले व अयोग्य मन बाजूला सारले पाहिजे. 'विश्वाची चिता' करण्यासाठी असें स्वतःच्या मनाचे प्रथम मंथन व चितन झाले पाहिजे. त्यासाठीं जें मन हवें तें कसें हवें याएवजी कोणते दुर्गुण तेथें नकोत तें पाहणेच जास्त सोयीचे आहे.

आपले मन जरा काही त्याविसद्ध घडले कीं लगेच दुखावतें. कोणी आपल्याला टाकून बोलला, कोणी मान दिला नाही, कोणी सुखाच्या आड आला, कोणी शरीराला त्वास दिला, किंवा अशा अनेक अन्य कारणानी आपण दुःखी होतों. मनाला फार लावून घेतो. आणि अशी एकदां संवय लागली कीं आपण ठराविक बाबतींत हळवे बनतो. ते आपले 'मानबिंदु' होतात. ते आपले खरे अपमानबिंदूच असतात. आरोग्य संपन्न मनावर असलेले ते छेदच असतात. हें काही संवेदनाक्षमतेचें लक्षण नव्हे आपल्याला मात्र वाटतें कीं त्या बाबतींत आपण 'सेन्सिटिव्ह' आहोत. आपल्या भावनांना धक्का बसतो, व आपण रागाची ठराविक प्रतिक्रिया करतो. पण असें पहा की ठराविक तिक्रिया जेथें घडते तेथेंच खरां आंधळेपणा, किंवा बधिरपणा असतों. त्या ठिकाणीच मन नवेपणानें त्या आघाताकडे पहायलाच तयार नसतें. आपल्या मनाला धर्म, नीती, राजकीय पक्ष, कुटुंब, समाज या सर्व वेगवेगळ्या पडलेल्या क्षेत्रांत आपण वागताना असें बधिरत्वच आलेले असतें. कारण 'पूर्वग्रह' म्हणून जी काही चीज आहे त्यामुळे मनांत दुसऱ्या नव्या ग्रहाला किंवा धारणेला जागाच नसते. 'नो व्हेकन्सी' असें म्हणून आपण सर्व नवीन आघातांना, — नव्हे शिक्षणाच्या सुवर्णसंधीला — प्रथम आंतून व नंतर बाहेरून प्रत्यक्ष कृतीनीं प्रतिकार करतों, अडवणूक करतों, या बुरुजांत कोंडलेल्या आपल्या बंदिस्त मनाला नवें दर्शन व शांती, खरें व्यापकत्व व निरागसपणा कसा लाभणार?

जव्या मनाचा शोध :

असे नवे, तरुण, ताजेतवाने, टवटवीत मन, असे स्वच्छ व निरागस मन हीच आजची प्राथमिक गरज आहे. दुःखाच्या भारानें जड झालेल्या हृदयात हा नवेपण शक्य आहे का? संस्कारांनी जखडलेल्या व भयानें दडपून गेलेल्या मनाला ही गंभीरता, हा टवटवीतपणा असू शकेल का? श्रष्टाचार, व्यभिचार, सत्तालोलुप्तता, हावरेपणा, दंभ, क्रोध, द्वेष आणि एकांगी नीतिकल्पना यांची ज्या मनावर पुटे चढलीं आहेत त्याला अपार अनिंवाच्य प्रीतीची ओळख तरी होईल का? विश्वबंधुत्वाचा मुखाने घोष करणाऱ्या पण स्वतःच्या लहानग्यां मुलांवर कठोरपणाने, दडपशाहीने अत्याचार करणाऱ्या भोंडू मनाला माणूसपणाचें रहस्य उमगले काय? मी हिंदु, मी मुसलमान, मी अमुकं मी तमुक, अशा 'चिदुंया' आपल्याला लावून घेणाऱ्या मनाला हे प्रीतीने

अमोल धन कधी दिसेल तरी का? शब्दज्ञानाने जड झालेल्या, संकल्पविकल्पांनी ओढाताण झालेल्या मनाला क्षितिजहीन, सीमारहित व म्हणूनच प्रचंड शक्तीच्या मानवाच्या खन्या मनाचे स्वरूप आकलन होईल का? आपल्या महत्वाकांक्षेपायीं दुसऱ्यांना नामशेष करणाऱ्या सत्तांधांना प्रीती कधी कळेल का? 'व्यवहार्य' म्हणजे तात्कालिक स्वार्थ साधणारी (म्हणून सदोदित गोंधळातून उळ्डूवलेली गोंधळ वाढवणारी व गोंधळालाच जन्म देणारी) कृत्ये करणाऱ्या शुष्क व्यवहारवाद्यांना नव्या व संघर्षहीन मनाचा प्रकाश सापडेल काय? जगात सर्वांना पुरेसे अन्नपाणी असूनही ज्या लोकांजवळ ते जस्त आहे ते इतरांना का वाटून देत नाहीत? राष्ट्र देश, धर्म व वंश यांच्या भितीच त्या प्रीतीच्या, सहकार्याच्या आड येत नाहीत का? राजकीय सत्ता राष्ट्रीयत्वाच्या विषाला फुटलेला कोंब असतो असेंच आजचा मानव कृत मानव संहार पाहून वाटत नाही का? ५००० वर्षांच्या इतिहासात लढाया व संघर्ष, रक्तपात व सर्वनाश यांची प्रचंड यादीच दिसेल. त्या मागाने तात्पुरते प्रश्न सुटले तरी मोठ्या प्रश्नांचे बारसेच झालेले दिसत नाही का? युद्धाने माणसाची रूपासमार, अज्ञान, दुष्टपणा, प्राथमिक वस्त्रगृहादिकांची टंचाई, यांतील कोणता प्रश्न सुटलेला आहे? जुन्या मनाचे जुने संकेत आपण आजही कवटाळून उराशी धरले आहेत. आजचा प्रश्न उद्यांवर ढकलण्याच्या प्रथेमुळे आपण आजची परिवर्तनाची निकड व सुवर्णसंधीच घालवून बसत आहोत.

याचा सुबुद्धपणे विचार कराल. तर मनाला पडलेला गोंधळ, नाना प्रकारचे त्यावरचे ताण व कमकुवतपणा, त्याच्या ईर्ष्या व भयें यांचे साकल्याने दर्शन घडेल. हा अत्यंत जिब्हाळचाचा प्रश्न आहे म्हणूनच, मानवाच्या जीवनाला चाकोरीबद्ध होऊन न देण्यात, ते निरंतर मुक्त ठेवण्यातच मनाचे नवीनत्व असते. म्हणून, आजची ही समस्या उद्यांवर ढकलून चालणार नाही. "मला काय त्याचे? सुधारणा व क्रांती दुसऱ्यानी करावी, माझी ती तयारी नाही. मी असमर्थ आहे, मी आपला 'बाबावाक्यं प्रमाणम्' म्हणून, जुनी लक्तरेंच डोक्यावर ओढून बसणार," अशी टाळाटाळही चालणार नाही कनरण त्यात तुमचाच सर्वनाश आहे, हे समजून तुम्ही स्वतःच्या जीवनाकडे असे यथार्थतेने पहा. चिंतन म्हणजे असत्य ओळखून असे सत्य मूल्यमापन करणे होय. चिन्तन म्हणजे अनिबंध कृति, व मोक्षाचा उन्मेष होय. एकाच क्षणीं कोणत्याही क्षणीं अनंत अवकाशात उड्डाण करणे होय. काय विचार करावा, यापेक्षा कसा विचार करावा, कशाचा शोध घ्यावा, यापेक्षा कसा शोध घ्यावा आणि कसें आचरण करावें यापेक्षा 'मी कोण व कां आचरण करावें हे प्रश्न ही चौकशी हा शोध, हा उपक्रम जस्त जवळचा पायाभूत आणि अगत्याचा आहे. या नव्या मनात उत्पत्ति-स्थिति-लयात्मक जगताचे एका दृष्टिक्षेपांत दर्शन असतें, तेथे खरी प्रज्ञा स्थिर असते. निरंतर गतिमान असलेली चैतन्याची

‘अवस्था’ असते. वेगाने उडणारा पक्षी गगनात जसा स्थिर दिसतो पण मार्गे मार्गाची खूणही न ठेवता झपाटचाने जात असतो तसें हें ताजे मन सरळ, समतोल, अतंत गतिमान व स्मृतीचा मार्ग मार्गे न ठेवणारे असते.

हीच गुरुकिल्ली :

समस्या आपलें उत्तर स्वतःजवळच बाळगीत असते. आणि स्वार्थी मनाच्या एकांगी मागण्यामुळे भावना विचार किंवा वस्तु समस्यारूप होऊन भेडसावीत असतात. सूक्ष्म दृष्टीने पाहिले. कीं स्मृतीचा कचरा हाच मीपणा होय. व तीच खरी अडचण होय. कशालाही चिकटून व कशातही अडकून पडणारे आणि प्रतिक्रियांच्या एकांगी कृतींत अडकणारे जुने मन, ‘निरूपयोगी’ म्हणून वाजूला ठेवणे हीच नव्या मनाल साक्षात्कार होण्याची व त्यातून समस्यांना एकाच निःशब्द स्फोटाने उडवून लावण्याची गुरुकिल्ली होय.

आजच्या विज्ञानयुगात सुखप्राप्तीचे कोणतेही मार्ग चोखाळावयाचे बाकी राहिलेले नाहीत, माणूस पृथ्वी सोडून अंतराळात गला आहे आणि पृथ्वीवर मात्र खण्या शांततेने तो जगूं शकत नाही. पण ही शांतता आपल्या मनाच्या खोल गाभ्यांत आपल्या जवळच आहे. त्या गाभ्यांत सत्याचे दर्शन घडत असते व ते अगदी जवळ अगदी ‘निजाचे निज’ असल्यामुळे आपण फसतो, कशात तरी ते शोधायचा प्रयत्न करतो, नाना शब्दांचा प्रपंच करीत बसतो. मग हे शब्द खन्या अर्थाच्या अभावामुळे वाद विवादातील शस्त्रे होतात, त्यांच्याभोवतीं धर्माची मंदिरे व माणुसकीच्या समाधीचे बांधकाम होते; आणि एखाद्या तृणपात्याइतके साधें, जन्यासारखे निर्मल व ताजे, आकाशासारखे विशाल व कोमल आणि सूर्यसारखे नित्यनूतन, सर्व प्रश्नांचा अंत करणारे परमानंदाचे निधान हरवून बसतो. ‘निःस्पृहस्य तृणं जगत्’ असें म्हणतो पण निःस्पृह माणसाला साध्या तृणपात्यांतून सृष्टीचे सत्यस्वरूप प्रतीत होतें हें विसर्जन “जें आहे” त्याचा तिरस्कार करतो; मात्र मनांतील सर्व उच्चनीचता यांना छेदून व भेदून जाणारें हें असंगरूप हल्लुवार सूचीच्या अग्रासारखे, नव्या मनाचे शस्त्र हाच आजच्या व सर्वकाळच्या समस्यांवर उपाय आहे; तेथेच ज्ञान भक्ति कर्म एकत्र व प्रेमरूप होतात, हाच परम मोक्षाचा निरंतरत्वा पदन्यास असतो, हेंच सनातनाचे कालातीत जीवन असते.

साईं अजब तुझी किमया

रा. द. सारंगधर-शिरडी.

श्रीसाईनाथ बाबांच्या अगाध लीलांनी थकक झालेले लोक बाबांच्या दर्शनासाठी घेऊ लागले. चारी दिशा बाबांच्या कीर्तीने घुमल्या जाऊन भक्तांचा ओघ शिरडी नगरी कडे येत असे. नामघोष, टाळ मृदंगांनी छारकामाई निनाढून जात असे. साईंचे भक्त भान विसरून बाबांची सेवा करण्यात दंग असत. दररोज बाबांच्या दर्शनास भक्तजन गर्दी करूं लागत. प्रत्येकाला बाबा आशीर्वाद देऊन ‘अल्ला भला करेगा’ म्हणत साद देत असत. भक्त येत होते नि प्रसाद घेऊन आनंदानें जात होते. प्रसाद वाटण्याचे काम बाबा स्वहस्ते करीत. प्रसाद मिळाल्याने भक्तजन स्वतःला धन्य समजत. प्रसादामध्ये फार मोठे सामर्थ्य आहे याचा अनुभव प्रत्येक भक्ताला येत असे. बाबांच्या त्या प्रसादानें कित्येकांना संपत्ती मिळाली, कित्येकांना संतती लाभली, गरीबांचे गवर श्रीमंत झाले; कित्येकांचे रोग बाबांच्या दिव्य प्रसादानें दूर हटले. बसा बाबांचा तो प्रसाद दिव्य सामर्थ्यवान् ठरला.

बाबांचा प्रसाद तरी कसला? बाबा कधी गोड तांदळाचा भात करीत तर कधी मसालेभात व कधी तांदळाची घट्ट खीर बनवीत आणि कधी कधी तर बाबा मांसाचे बारीक बारीक तुकडे घालून भात शिजवीत असत आणि ते प्रसाद आलेल्या सर्व भक्तांना वाटीत असत. असेच एकदा उत्सवाच्या वेळी सभामंडपांत बाबांच्या आज्ञेनुसार हंडीसाठी मांसाचे बारीक तुकडे करण्याचे काम चालू होते. शेजारीच चुलाणावर तांदूळ शिजत होते. जो तो बाबांच्या आज्ञेचे पालन करीत होता. मांसाचे तुकडे धुण्याचे काम चालू होते.

त्याच वेळेस एक ब्राह्मण बाबांच्या दर्शनासाठी आला. ब्राह्मण अत्यंत गरीब होता. बाबांचे दर्शन घेतल्यावर त्याचे लक्ष सहजच त्याचे जवळ मांसाचे तुकडे धूत असलेल्या भक्तजनाकडे गेले. मांस पाहून तर त्याला धृणाच आली आणि नाकाला हात लावीत तो जाण्यास निघाला. तोंच बाबांच्या लक्षात आले नि त्यांनी ब्राह्मणास थांबविले. मांस धूत असलेल्याना उद्देशून बाबांनी सांगितले. “अरे याच्या पदरांत द्या थोडेसे बांधून. पोरेंबाळे खातील.” असें म्हणून बाबा आपल्या कामी लागले. इकडे तर भक्तांना फार मोठी पंचाईत पडली. काय करावे? मांस द्यावे तर हा सोवळा ब्राह्मण आहे आणि न द्यावे तर बाबांची आज्ञा! खूप पेच निर्माण झाला. फण एकाने भीत भीतच त्याच्या उपरण्यांत ४५ तुकडे बांधून दिले. तिरस्कारयुक्त ब्राह्मण ते हाती घेऊन घराकडे निघाला. घराकडे जात असतांना वाटेत ओढा लागला. आपण शुद्ध ब्राह्मण आणि मांस घरी कसे न्यावे? ही गोष्ट अगदी अपवित्र आहे. असा विचार करून तो ओढयाच्या घोट्याएवढया पाण्यांत उतरला नि मागवा.

पुढचा विचार न करता उपरण्यांत बांधून दिलेला बाबांचा प्रसाद त्याने डोळे झांकून पाण्यात टाकला. तोंच खळकन् आवाज झाला. आवाज कसला झाला म्हणून ब्राह्मणाने डोळे उघडून खाली पाहिले तों ! — झगझगीत सोन्याच्या चर-पाच कांडचा, त्याचा आपल्या डोळ्यांवर विश्वासच बसेना. डोळे चोळून पाहिले तर पुन्हा तेच दृश्य. लागलीच उपरणे टाकून हळूच पाण्यात चाचपले नि दोन-तीन सोन्याच्या कांडचा त्याच्या हातीं पडल्या त्या उपरण्यात बांधून तो पुन्हा पाण्यात चाचपूऱ लागला पण उरलेल्या दोन कांडचा काही त्यास सापडल्या नाहीत. खूप खटपट केली पण व्यर्थ, सापडलेल्या सोन्याच्या कांडचा घेऊन तो पळतच बाबांकडे आला नि धापा टाकीतच घडलेला सर्व वृत्तांत सांगू लागला. ते ऐकून सर्वजण आश्चर्य-चकित झाले. पण बाबा मात्र खो खो करून हंसू लागले. त्यांनी अंतज्ञनाने सर्व काही ओळखले. ब्राह्मण अवाक् होवून वेड्यासारखा पहात होता.

“अरे कपटी मनाने प्रसादाचा दुरुपयोग केलास. पण तुझ्या नशिबात होते तेवढेच तुला मिळाले.” बाबांच्या ह्या वाक्याचा अर्थ लक्षात घेऊन ब्राह्मण खजील झाला नि बाबांच्या चरणावर गडबडा लोटांगण घालू लागला. “बाबा क्षमा करा, मी चुकलों असे म्हणत तो एक सारखा बाबांना विनदू लागला. बाबा हंसले व त्याला उठवीत म्हणाले “जा पोरा, पुन्हा असे करू नको. अल्ला तेरा भला करेगा.” आशीर्वाद घेऊन ब्राह्मण “साई, अजब तुझी किमया !” म्हणतच घरी गेला. पुढे तो बाबांचा दास झाला नि उभीं आयुष्य त्याने सेवा केली. बाबांच्या कृपाप्रसादाने अनेक भक्तांचे मनोरथ पूर्ण झाले नि आजही होताहेत. आजही बाबांचा वरदहस्त भक्तांवर सदोदित आशीर्वाद देत आहे. आजही बाबांच्या दर्शनासाठी भक्तांची रीघ लागते. देशाच्या चोहोंबाजूंनी भक्तगण येत असतात. पंढरपूर प्रमाणे शिरडी नगरी ही पण एक पवित्र क्षेत्र बनली आहे. बाबा नसले तरी बाबांची समाधी भक्तांच्या नवसास पावते आणि म्हणूनच दिवसेंदिवस शिरडीला भक्तजन बाबांच्या दर्शनास जाऊन चारीधारांचे पुण्य पदरीं घेत आहेत.

उदीचा आश्र्यकारक प्रभाव

श्री. अनिल पंडित. बी. एस्सी.
(इंदूर)

मी श्रीसाईबाबांची बारा तेरा वर्षपासून नित्य सेवा करीत आहे. ह्या काळात मला बरेब छोटे मोठे अनुभव व बाबांची प्रचीती आली. काही आश्र्यकारक अनुभव मी साईलीला मासिकांतून प्रसिद्ध पण केले आहेत. परंतु ह्या वर्षीच्या एप्रिल महिन्यात श्रीसाईबाबांची अगदी सर्वांची मती गुंग करणारी प्रचीती अनुभवास आली. ह्या घटनेने बाबांवर शळ्डा न ठवणारी आमची बरीच नातेवाईक मंडळी तोंडात बोटे घालूनच उभी राहिली.

घटना अशी घडली कीं, माझ्या मोठ्या भावाची सात वर्षांची मुलगी भावना आम्ही लाडानें तिला ‘संजीवनी’ म्हणतो) एकाएकी आजारी पडली. उन्हाळ्याचे दिवस होते. लहान मुले तीं, ‘लू’ लागली असेल असे आमच्या फॅमिली डॉक्टरांचे मत पडले. तिच्या अंगात सारखा ताप रहात होता, जवळ जवळ खाणेपिणे बंदच झाले म्हणायचे. पोट फुगले होते पण फॅमिली डॉक्टरांचे तिकडे लक्ष गेले नाही. दोन तीन दिवस ‘लू’चाच इलाज चालू राहिला. शेवटी तिची अवस्था फारच गंभीर होत गेली. डोळे खोल गेले, व पोटात फुगल्यामुळे ती हात लावू देत नव्हती शेवटी न रहावून आम्ही सर्वांनी तिला इन्दूरच्या मोठ्या दवाखान्यामध्ये भरती करण्याचे ठरविले. ज्या दिवशी तिला दवाखान्यात नेले तो रविवारच्या दिवस होता व वेळ रात्रीची होती. मुख्य डॉक्टर सुटी असल्यामुळे दवाखान्यात नव्हते. दवाखान्यात नेण्यापूर्वी तिला बाबांची उदी लावली. दुसऱ्या दिवशी म्हणजे सोमवारी मुख्य डॉक्टरांनी तिला तपासले व सांगितले कीं हिला टायफाइड (Typhoid) परफोरेशन (Perforation) झाल्यामुळे पेरीटोनाइटीस हा रोग झाला आहे. केस कार सिरीयस असून अशा केसेसचे आम्ही आँपरेशन करितो, परंतु तिच्या प्रकृतीकडे पहाता हे शक्य नाही व हिला आता ग्लुको सलाइन व दुसऱ्या इनफ्यूजनवर ठेवावे लागेल. आमची सर्वांची अवस्था अगदी पहाण्यासारखी झाली. घरची सर्व मंडळी अतिशय घाबरली. दवाखान्यात तिची ट्रीटमेंट सुरु झाली. ही घटना घडण्या आधी-पासूनच मी श्रीसाईसचरित्राचे वाचन करीत होतो. माझे आठ नऊ अध्यायच वाचून झाले होते. बाबांवर पूर्ण भरवंसा होता. बाबांना म्हटले, “बाबा हे काय नवीनच संकट उधें केले आपण ? ह्यातून तुम्हीच पार पडा ! ”

मी मार्च मध्ये मुंबईला गेलो होतो व साईसंस्थान ऑफिस मधूने बाबांचे काही छोटे मोठे आशीर्वाद फोटो विकत घेतले होते. आशीर्वाद फोटोची मजा ही कीं त्या फोटोकडे पहिले की असे व टते कि बाबा जणां भक्तांना सांगत आहेत कीं काही काळजी करून नकोस सर्व काही ठीक होईल. मेला देखील तोच अनुभव आला. लगेच मला त्या फोटोची आठवण होताच मी बाबांची उदी व आशीर्वाद फोटो घेऊन दवाखान्यात तिच्या उशीखाली ठेवला उदी सर्व अंगाला लावली. मनाचे दुख मला सहन न

झाल्यानें माझा कंठ दाटून आला व रडू कोसळले. त्या दुःखांतच जमलेल्या मंडळी समोर मी म्हटले की, “बाबा, भावना ह्यातून बरी झाली नाही तर मी तुमचे चरित्र अधीच सोडून देईन व पुन्हा वाचणार नाही. खरोखरच बाबांवर हा भार मी जो टाकला तो हुबेहुब साईसच्चरित्रात शामानें बाबांवर एका बाईला मूळ न झाल्यास तुमच्या डोक्यावर मी नारळ फोडीन असा भार टाकला होता ह्या सारखा होता.

माझे चरित्र वाचन चालू होते. बाबांची गुरुवारीय आरती पूजापाठ पण नित्य नेमाने चालला होता आणि खरोखर आश्चर्य म्हणजे डॉक्टरांनी तोंडात बोटे घातली व म्हणाले की ही घटना आमच्या वैद्यकीय व्यवसायांत अलौकिक म्हणूनच नोंदविली जाईल. भावनाला हळूहळू आराम पडला, तिचा ताप जो उतरला नव्हता तो पंधरा वीस दिवसांनी औषधांनी व बाबांच्या कृपेने उतरला. तिच्या पोटाची सूज कमी झाली व काही दिवसांनी दवाखान्यांत डॉक्टरांच्या देखरेखीखाली ठेवून तिला घरी पाठवले.

खरोखरच बाबांसारखी अलौकिक शक्ति ह्या जगांत वावरत असून देखील आम्ही तिला मुकलो आहोत. साई ह्या शब्दाचे उलटे केले तरी ईसा होते. अर्थात् बाबा ईश्वरच आहेत.

अनंतता

(गुरुदेव विनोद यांच्या अनंततेवरी अभंगांचे विवेचन)

अधीर औत्सुक्य, चित्ती धावे पळे

चिमुरडे कळवळे, निराशेने

गीताच्या गच्छीत, पाही जाऊनिया

अनंतता सया, आली कीं न ? ! ! (अ. सं. पृ. ३०)

कवी म्हणतो की, माझ्या जिवाला लागलेले अनंततेच्या भेटीचे औत्सुक्य इतक्या कोटीला गेले आहे की तो आतंल्याआत अधीरतेने धावू लागतो. आणि ज्याप्रमाणे आपली आई दिसली नाही की तिच्या भेटीसाठी धावणारे चिमुरडे मूळ निराशेने कळवळते तसा जीव खालीवर होऊ लागतो. अनंततेचे ध्यान करताना म्हणजेच प्रतत्वाचे चितन करताना त्या चितनाच्या गीतांचा जणूकाही एक महाल बनलेला आहे अशा कल्पनेने त्या महालाच्या गच्छीत जाऊन माझा जीव अनंतता कोठे दिसते का, मुक्तीचा मार्ग कोठे सापडतो का, अंशा अधीरतेने माझा जीव अनंततेला शोधू लागतो. तात्पर्य, मनुष्याला “पुनरपि जननं, पुनरपि मरणम्” ही येरझारा टाळायची असेल तर जेणेकरून प्रतत्वाचा लाभ होईल असा आत्मसाक्षात्कार करून घेण्याचे ध्येय ठरवून त्या ध्येयाप्रत नेणाऱ्या शक्तीचे अनुसंधान ठेवले पाहिजे. आईच्या कळवळयाने ह्या शक्तीला साद घातली पाहिजे. शब्दाशब्दांतून, श्वासाश्वासांतून, गीतांगीतांतून त्या आत्मशक्तीचे, आत्मब्रीजाचे चितन केले पाहिजे म्हणजे आत्मसाक्षात्कार होईलच होईल. निवेदक — चिपळुणकर गुरुजी.

रामगीतांजलि

पुष्प ४

श्रीरामचंद्राचा जन्म

कौसल्येच्या कुशींत बालक विष्णूचा तो अंश जन्मला
निराकार त्या चैतन्याला रंग सावळा आज मिळाला ॥१०॥

यज्ञदेवता प्रसन्न होउनि । संतानास्तव प्रसाददानें ।
पूर्ण मनोरथ करी नृपाचे । अमोघ अपुल्या आशीर्वचनें ।
चैत्र शुद्ध नवमीला दुसरा । मध्यान्हीं कीं रवी उगवला ॥१॥

अयोध्येत नव उत्साहाची । हृदयीं हृदयीं सरिता आली ।
घरांघरांतुन वान्यावरती । आनंदाची ऊमि पसरली ।
मृदंग—पटहृष्टवनी दिशांतुन । मंगलसूचक तो दुमदुमला ॥२॥

अभिनंदनवच जयशब्दासह । दशरथकर्णी असंख्य शिरले ।
वृद्धपणीं कीं सुतजन्मानें । स्वर्ग-सुखाचें दार उघडलें ।
दानें लुटितां सुमंतास त्या । चैत्रमासही अपुरा ठरला ॥३॥
दासीजन अंतःपुरवासी । मिरवित नेती बालभूषणे ।
कौसल्येच्या प्रासादांतुन । गगना भिडलीं मंगलगानें ।
ग्रहयोगाचें गणित मांडतां । ज्योतिर्विद्गण मग्न जाहला ॥४॥

उत्कंठेला सवें घेउनी । आज संपली दीर्घ प्रतीक्षा ।
चंचल शरयूजललहरींनी । तटांस कथिल्या नव्या अपेक्षा ।
वनीं उपवनीं लतातरुंवर । ऋतुपुष्पांचा बहर उमलला ॥५॥
रविवंशाच्या वृक्षावरती । नवीन शाखा कोमल फुटली ।
तिची सावली भारतभूवर । युगे युगे ती पुढे राहिली ।
त्या छायेतुन जगतासाठीं । नीतीचा नवदीप उजळला ॥६॥

— दिवाकर अ. घैसास.
डोंबिवली (पूर्व).

चार अर्भंग

१ धावा

दगडात देवा, तुज मी शोधिले । मज ना दिसले, रूप तुझे ॥ १ ॥
तुझे तेचि तुज, वाहून वाहून । माझे समाधान होत नाहीं ॥ २ ॥
भजन पूजन आतां ज्ञाले फार । धाव लवकर देवराया ॥ ३ ॥

२ देव—गुरु

व्रासून संसारा टाकून दिधिले । गुरु खूप केले, ज्ञानार्जन ॥ १ ॥
परी ना मिळाले मज खरें ज्ञान । जिणे ज्ञानाविण, व्यर्थ आहे ॥ २ ॥
खूप हिंडूनिया ज्ञान जमविले । परी न जाहले, समाधान ॥ ३ ॥
आतां देवां तूचि माझा गुरु व्हावें । आणि ज्ञान घावें, स्वमुखानें ॥ ४ ॥

३ देवास

देवा तूझी भक्ती करावी रे किती । वेडा मजप्रती, जन म्हणे ॥ १ ॥
देवा तुज नाहीं लाज रे मनाची । बाळगी जनाची, थोडी तरी ॥ २ ॥
देवा मज देई एकदा दर्शन । आणि हें जीवन, संपदावें ॥ ३ ॥

४ वर दे

संसार काय तो । पुरता कळला । आणि वीट आला, त्याचा मला ॥ १ ॥
संसारांत मुळी । कांहीं न चांगले । असे स्पष्ट ज्ञाले, आहे मज ॥ २ ॥
संसारांत माझे । न लागतें मन । मूर्ख म्हणे जन, मजलागीं ॥ ३ ॥
मोजूं दे तयांता । शिव्या मजला, तूं । धाव रे परंतु, झडकरी ॥ ४ ॥
संसार सोडाया । जीव आतुरला । वर दे मजला, देवराया ॥ ५ ॥

— ग. दे. कुलकर्णी (जालना)

भक्तीचा आनंद

पोटाचा धंदा खोटा । भगवंत भक्तिने गांठा ॥

अंगी वसे मानवता । चिता सर्व भगवंता ॥

भक्तिमार्ग असे सोपा । जेणे लाभे हरिकृपा ॥

जैशी जयाची ती भक्ती । तैसा पावतो श्रीपती ॥

असे स्वार्थी अनर्थ । साधा भक्तीने परमार्थ ॥

आळसांत असे तोटा । भक्तीचा महिमा मोठा ॥

मन चंचल सांवरा । हरिभक्तीचा घ्या आसरा ॥

करा नित्य सत्कर्म । सांगती हेंचि सर्व धर्म ॥

नरदेह सार्थकीं लावा । भगवंत हृदयीं सांठवा ॥

घ्यानीं, मनीं, स्वप्नीं गोविंद । हात्रि खरा परमानंतव

— हे. घ. कुलकर्णी.

सद्गुरुस हाँक

साईनाथ माझा तू शिरडीचा,
नको अंत पाहूं तूं या सेवकाचा धू.

जरी मी न पोहोचलो शिरडीला,
नाही मनीं कर्दिं तुज आठवीला,
तरी पाव नवंसास तूं साईनाथ,
नको दूर लोटूं तूं या सेवकाला १.

गरिबांचा आधार तूं एक साई,
नच तुजवीण त्यां कोण पाही.
हा आलों मी पापी तुझ्या दर्शनाला,
घे पावन करूनी तूं या गरीबाला २.

नाहीं तुझी पूजा केली मी कधीही,
तरी माझ्या नयनीं सदा तुझी मूर्ती.
मी दुर्गुणी, दे बुद्धि तूं मज साई,
राख लाज माझी तूं बाबा साई ३.

. बी.आर. काकडे

शिरडी-वृत्त मे १९७३

मे महिन्यांत शाळांचे सुटीमुळे भक्तांची गर्दी बरीच होती तरीपण अवर्षणग्रस्त परिस्थिती व वाढती महागाई इत्यादीमुळे गर्दीचे प्रमाण प्रतिवषाच्चि मानाने कमी होते. काही कलाकारांनी श्रींचे पुढे हजेरी दिली ती अशी :

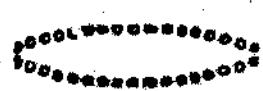
- कीर्तन :** १) संस्थान गवई काव्यतीर्थ श्री. ग. वि. जोशी शास्त्री यांची कीर्तने नेहमीप्रमाणे एकादशी व महत्वाचे दिवशी झाली.
 २) ह. भ. प. मल्हारीबाबा सोलापूरकर, सोलापूर. ३) ह. भ. प. लक्ष्मणबुवा वाघचौरे, शिर्डी. ४) श्री. ह. भ. प. तुकाराम खुशालचंद परदेशी, शिर्डी.

भायन, भजन, वादन : (१) श्री. प्रभाकर गो. गोखले ठाणे. (२) विजयकुमार स. सुळे, ठाणे. (३) श्री. नारायण ग. बोडके गुरुजी, अहमदनगर. (४) श्री. विजयबाबा, श्रीसाईबाबा मंदिर, नागपूर. (५) श्री. बाळासाहेब

ग. माळवदकर, पुणे. (६) श्री. ए. बी. राजा, सिलोन. (७) श्री. भोलागिरी गुरुक्षिप्रागिरी, वाराणसी. (८) श्री. चंद्रकांत रा. जाधव, सोलापूर. (९) श्री. गोपाळ रं. उंबरगीकर, सोलापूर. (१०) श्री. मधु सा. हळदणकर, मुंबई. (११) श्री. लक्ष्मण ग. देवासकर, मुंबई. (१२) श्री. सतीश प्र. प्रधान, मुंबई. (१३) श्री. कमळाकर गो. रेडीज, मुंबई. (१४) कु. पौर्णिमा द. दीक्षित, मुंबई. (१५) गुरुदत्त महिला मंडळ ठाणे. (१६) श्रीसत्यसाई भजन मंडळ, मद्रास. (१७) वस्ताद सावंत लेझीम मंडळ, चेंबूर. (१८) कु. जयश्री शेजवाडकर (गायिका), मुंबई. (१९) उँ विजय बँड पथक (बँड वादन) मुंबई.

माननीयांच्या भेटी : (१) मा. श्री. पी. के. सावंत, अध्यक्ष, महाराष्ट्र प्रदेश कॉग्रेस कमिटी, महाराष्ट्र. (२) मा. श्री. पी. सुब्रह्मण्यम्, आय. ए. एस., जिल्हाधिकारी, अहमदनगर. (३) मा. श्री. पी. सुन्मनायनम्, चीफ सेक्रेटरी, तामिळनाडू सरकार, मद्रास. (४) मा. श्री. वसंतराव नाईक, मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य. (५) मा. श्री. दादासाहेब साळवी, समाज कल्याण राज्यमंत्री, महाराष्ट्र, मुंबई. (६) श्री. व्ही. पी. सहानी, आय. पी. एस. डेप्युटी ट्रान्सपोर्ट कमिशनर, खाल्हेर (म.प्र.). (७) मा. श्री. शंकररावजी चव्हाण, कृषिमंत्री, महाराष्ट्र राज्य. (८) मा. श्री. जी. व्ही. देव, डिस्ट्रिक्ट अँड सेशन्स जज्ज, अहमदनगर. (९) मा. श्री. व्ही. सुब्रह्मण्यम्, सचिव, रेव्हेन्यू अँड फारिस्ट डिपार्टमेंट, महाराष्ट्र, मुंबई.

हवा पाणी : शिर्डी येथील हवापाणी उत्तम असून रोगराई काही नाही. मे महिन्याच्या शेवटच्या आठवड्यामध्ये उकाड्याचा थोडासा तास जाणवला परंतु रात्रीचे वेळी हवेमध्ये गारठा असून हवा अत्यंत आल्हाददायक असते. पाणी पुरवठ्यात थोडीशी कपात केलेली आहे परंतु भक्तांना पिण्यासाठी पाण्याची टंचाई अजिबात नाही. भक्तांच्या सोईसाठीं संस्थानने संस्थान हद्दीत पाणपोया सुरु केल्या आहेत.

श्री साईबाबा शिरडी संस्थानचीं प्रकाशने

१. श्री साई सच्चरित (मराठी)	रु. ११-००
२. श्री साई सच्चरित (इंग्रजी)	रु. ७-००
३. श्री साई सच्चरित (गुजराती)	रु. ६-५०
४. श्री साई सच्चरित (हिंदी)	रु. ६-००
५. श्री साई सच्चरित (कानडी)	रु. ६-००
६. श्री साई बाबा जीवितचरित्रम् (तेलगु)	रु. १०-००
७. श्री साईनाथ स्तवनमंजरी व सुमनांजली	रु. ०-२०
८. दासगणूकृत ४ अध्याय	रु. ०-५०
९. सगुणोपासना (मराठी किंवा गुजराती)	रु. ०-२५
१०. श्री. प्रधान कृत चरित्र (इंग्रजी)	रु. १-५०
११. श्री साई लीलामृत	रु. ३-२५
१२. सचित्र साईबाबा	रु. १-५०
१३. शीलधी	रु. ०-७५
१४. साईबाबा : अवतार व कार्य (अ. य. धोँड)	रु. २-५०
१५. शिरडी दर्शन (६६ फोटोंचा आल्बम)	रु. ३-००
१६. श्री साईलीला मासिक (मराठी किंवा इंग्रजी) वार्षिक वर्गणी – प्रत्येकी	रु. ६-००
किरकोळ अंकास –	रु. ०-६०
१७. मुलांचे साईबाबा (द. दि. परचुरे)	रु. ०-६५

*

वरील प्रकाशने मिळण्याची ठिकाणे :—

१. व्यवस्थापक, श्रीसाईबाबा संस्थान, पोस्ट शिरडी, जि. अहमदनगर.
२. मुंबई ऑफिस, साई निकेतन, ८०४-बी., डॉ. आंबेडकर रोड, दादर,-१४.

तीन रंगी आशीर्वाद फोटो

आकार	किमत	आकार	किमत
१४" X २०"	रु. १-५०	" X १०"	रु. ०-५०
१०" X १४"	रु. १-००	२½" X ३½"	रु. ०-२०

प्रसिद्ध ब्लॉकमेकर श्री. डी. डी. नेरोय यांच्या ब्लॉकसवरून छापलेले फोटो

प्रकार	रंग	आकार (सें. मी)	किमत
१. शिलेवर बसलेले बाबा	तीन रंगी	३५.५६ X ५०.८	१-५०
२. शिलेवर बसलेले बाबा	काळा व पांढरा	" "	१-२५
३. शिलेवर बसलेले बाबा	"	२२.८६ X ३३-०२	०-६०
४. द्वारकामाईतील बाबा	तीन रंगी	" "	०-५०
५. शिरडी दर्शन (६६ फोटोंचा आल्बम)			३-००

श्री साईबाबा संस्थानच्या कार्यालयांचे पत्ते :

१. शिरडी, ता. कोपरगांव, जि. अहमदनगर (महाराष्ट्र).
२. साईनिकेतन, डॉ. आंबेडकर रोड, प्लॉट नं. ८०४ बी., दादर, मुं. नं. १४

मुद्रक : श्रीमती लक्ष्मीबाई नारायण चौधरी, निर्णयसागर प्रेस,

४५-डीई, ऑफ टोकरसी जीवराज रोड, शिवडी, मुंबई-१५

संपादक व प्रकाशक : श्री. का. सी. पाठक, 'साई निकेतन', डॉ. आंबेडकर रोड
खोदादाद सर्कलजवळ, प्लॉट नं. ८०४ बी, दादर, मुंबई १४.

श्री साई देवी

लेंडी बागेंत बाबांची योगसाधना

श्रीसाईकरुणाष्टक

— वि. दा. जोगळेकर

जिथे जाई तेथे दिसे साइबाबा । मुखीं नाम घेतां निघे साइबाबा ।
दिसे गायनीं सप्तसुरांत बाबा । नमस्कार माझा तुम्हां साइबाबा ॥१॥

किती गोड हें नाम उच्चारतांता । ठें ताप भीती चला गर्जु नामा ।
दयाळू कृपाळू असे थोर बाबा । नमस्कार माझा तुम्हां साइबाबा ॥२॥

साक्षात् साकार रंगांत साती । पाताल—आकाश—अवधींत साती
जळीं स्थळीं वा पाषाणि बाबा । नमस्कार माझा तुम्हां साइबाबा ॥३॥

तुम्ही भक्तकैवारि, वात्सल्यदाता । उडी घालुनी संकटीं दुःखहर्ता ।
मती गुंगली वर्णितां माझि बाबा । नमस्कार माझा तुम्हां साइबाबा ॥४॥

नको यातना साइ हे दीनबंधु । नको मोहमाया तुम्ही ज्ञान-सिधु ।
तुम्ही तातमाताहि श्रीसाइबाबा । नमस्कार माझा तुम्हां साइबाबा ॥५॥

रामावतारी तुम्ही साइबाबा । पूर्णवितारी तुम्ही साइबाबा
आनंद सुखकंद श्रीसाइबाबा । नमस्कार माझा तुम्हां साइबाबा ॥६॥

किती दीन अन् हीन पापोच आम्ही । द्या आसरा बा ! तुज शरण आम्ही ।
पदीं ठेवितों भस्तके नम्र बाबा । नमस्कार माझा तुम्हां साइबाबा ॥७॥

तुम्हां पाहतां लोचनीं अश्रु आले । मना नामघोषांत लीनत्व आले ।
मिठी घालितों त्वत्पदीं साइबाबा । नमस्कार माझा तुम्हां साइबाबा ॥८॥

श्री साई वा कसु धा

जगा लावावें सत्पथीं । हैचि साईलीलेची कृती ॥

धेऊनिया टाळ विणे । वारोदार भटकणे ।

आल्या जेल्या केविलवाणे । हात पसरणे ठावें ना ॥६०॥

बहुत ऐसे असती गुरु । शिष्य करिती धरधर ।

देती बळेंचि कानमंतल । तितरुनि वित्तार्थ ॥६१॥

शिष्यार्थ धर्मर्थ शिक्षण । स्वये अधिमत्रि आचरण ।

त्याचेनि कैसे भवतरण । जन्म मरण चुकेल ? ॥६२॥

आपल्या धार्मिकत्वाची खाती । झावी, क्षडे कडकात्ये जगती ।

हें लवही न जायाचे चित्तीं । ऐसी ही सूति साईंची ॥६३॥

नियत आणि अनियत गुरु । असती गुरु दो प्रकार ।

एकेकाचा कार्यनिर्धारि । स्पष्ट करू शोतियां ॥६४॥

साई सच्चरित - अध्याय १०

श्रीसाईलीला

[शिरडी संस्थानचे अधिकृत मार्गिक]

[वर्ष ५२ वे]

ऑगस्ट १९७३

[अंक ५

: संपादक :

श्री. का. सी. पाठक

वार्षिक वर्गणी रु. ६-०० (ट. ख. सह) एक प्रतः ६० पैसे

: काशलिय :

साईनिकेतन, मुऱ्ठ नं. २०४ बी, डॉ. आंबेडकर रोड, दादर सुंबई, ४४.
ट्र. नं. ४४३३६३
फॅक्स: ४०००१४

अनुक्रमणिका—ऑगस्ट १९७३

१. साईकरुणाष्टक	
श्रीसाई वाक्सुधा	
२. संपादकीय	
३. नामअलवार संत	दि. अ. धैसास
४. काव्यपुष्टे	महादेव साने, मधुकर जोशी दिवाकर धैसास, लक्ष्मीतनया पां. रा. भाटीकार
५. ज्ञानेश्वर महाराजांचे पुण्यस्मरण	चेतन, श्रीवास्तव,
६. हिंदी काव्यतुषार	चिपळूणकर गुरुजी
७. अनंतता	सौ. लक्ष्मीबाई पटवर्धीटन “चेतन”
८. भावांजलि	श्री. तु. नाईक.
९. “कर्मयोगी तुम”	श्री. शांताराम शिसेकर
१०. राधेच्या पायांना	स. कृ. काळे
११. एक नंदादीप मालवला	श्री. के. भ. गव्हाणकर
१२. कविताद्वय —	श्री. तु. नाईक
१३. जीवनाचे अंतिम ध्येय काय ?	श्री. वि. के. अत्रे
१४. शिरडी आले साई —	स.कृ. काळे, निर्मला वैद्य
१५. नामदं ऐसा रणी हो न दोरा	गुणवंत तावरे, रमेश चव्हाण
१६. शब्द - उन्मेष - ८ कविता	सौ. श्री शहाण, सौ. सुशीला- बाई हजारे, श्री. डी. वी. पोतनीस
१७. विचारमौक्तिके	डॉ. पु. ग. सहस्रबुद्धे
१८. यत्नतपे लाभावा	लक्ष्मीतनया
१९. स्मरा निरंतर साई साई	विनायक पाठक
२०. श्रीगोंदवलेकर महाराज	श्री. पु.मु अत्रे
२१. शिरडी वृत्त	

“धर्मो रक्षति रक्षितः”

श्रीसाईलीला मासिकाचे भूतपूर्व का. संपादक कौ. द. दि. परचुरे यांच्या नंतरचा हा दुसरा अंक ! त्यांनी अवलंबिलेल्या धोरणाप्रमाणेच शक्य तों साहित्याची श्रेणी ठेवली आहे. या मासिकांतून येणारे साहित्य प्रमुखतः श्री साईबाबा, इतर थोर संत, त्यांचे चरित्र व वाड्मय, भक्ति, ज्ञान, योग व कर्म वा चतुर्विध अध्यात्ममागविरील अनुभव व तत्त्वे, राष्ट्रधर्म, मानवता, तत्त्वज्ञान इत्यादि विषयांस धरूनच असावे हें उचित. स्वकर्मबद्ध जीवांना मोक्षाचा मार्ग दाखविण्यासाठी संतांनी अवतारलीला दाखविली, अशा थोर संतांपैकी कांहीं संतांची श्रीसाईलीलाच्या वाचकांना ओळख करून द्यावी म्हणून कै. परचुरे यांनी संतांची संक्षिप्त चरित्रे प्रसिद्ध करण्याचे ठरविले होते. त्यापैकी चैतन्य प्रहाप्रभूंचे चरित्र पूर्वी आलेंच आहे. या अंकांत नामअलवार संतांचे चरित्र दिले गाहे. पुढेही यथावकाश अन्य संतांची उदा. रामतीर्थ, कबीर, सूरदास, तुलसीदास, मीराबाई यांची माहिती येईल.

हा अंक रचनादृष्ट्या बदलला आहे, कारण ‘काव्य-विशेषांक’ म्हणूनच हा अंक काढीत आहोत. श्रीसाईबाबांच्या कृपेने कित्येक कवींना काव्याची स्फूर्ति मिळाली आहे, व त्यांच्या भावपूर्ण कवितांनी हा अंक नटलेला दिसेल.

प्रख्यात कवि व गीतकार श्री. मधुकर जोशी यांच्या खास श्रीसाईबाबांच्या चरितावरील कविताही क्रमशः देणार आहोत. काव्याला गद्याच्या बरोबरीने स्थान देऊन साहित्याची मांडणी जास्त आकर्षक करण्याचा प्रयत्न केला आहे, आजमितीस सर्वत वाढत चाललेला कलियुगाचा प्रभाव मनाला उद्धिस्त करीत असतांना नाम व संतसंग यांशिवाय अन्य काही आसरा भगवद्भक्तांना नाही. “धर्मो रक्षति रक्षितः” या वचनाप्रमाणे प्रथम सद्धर्मचि रक्षण करावे व त्यामुळे नंतर प्रजेचे रक्षण होईल. या हेतूने जगांत सुनीतीचा पाठ्युरावा करणे हेंच श्रीसाईलीलेचे कर्तव्य आहे.

आपले हें मासिक सर्वांनी मिळून सुन्दर व ‘सुविद्य’ करूं या, म्हणजे आपल्या मत्स्यप्रगतीला ते सहाय्यभूत होईल.

या अंकांत श्रीगोंदवलेकर महाराज यांचे चरित्रही क्रमशः देत आहोत. श्रीज्ञानेश्वर महाराजांचे पुण्यस्मरण हा लेख वाचकांना आवडेल असा विश्वास वाटतो.

सूचना

आँकटोबर—नोव्हेंबर १९७३ चा अनुभव विशेषांक म्हणून प्रसिद्ध होणार आहे. वाचकांनी त्यांना आलेले साईभक्तीचे, साक्षात्काराचे व श्रीसाईबाबांच्या कृपाप्रसादाचे आपले खरैखुरे अनुभव सुवाच्य अक्षरात लिहून ‘श्रीसाईलीला’ कडे ३१ ऑगस्ट १९७३ पर्यंत पोहोचतील अशा बेताने पाठवावेत :

दक्षिणेतील आद्य वैष्णव 'नामअलवार'

दि. अ. घैसास.

भारतात भक्तिरसाची गंगा नानारूपांनी नाना प्रांतात उगम पावली आहे व वाहत राहिली आहे. तामिळनाडूत भक्तीची परंपरा निर्माण झाली ती वैष्णव संत अलवार किंवा नामअलवार आणि शैवांचे नायनमार संत यांच्यापासून 'अलवार' या शब्दाचा अर्थ ईश्वराच्या अनंत शुभ गुणमय स्वरूपानें ओतप्रोत भारून गेलेला, किंवा ईश्वरमय झालेला, असा करतात. अलवार हे विष्णुमय झालेले संत होते.

अलवार संत—मंडळींत एकंदर वारा पुण्य—पुरुष होते, त्यांपैकी नामअलवार हे सर्वातील प्रमुख मानले जातात. नामअलवार म्हणजे 'आपले अलवार'! त्यांच्याबद्दल वैष्णवांत आपुलकी किती आहे ते यावरून दिसून येते. नामअलवारांची थोरवी सर्वच संतवाणीच्या ग्रेमी माणसांना पटेल अशी आहे.

संत हे काही एखाद्या विशिष्ट देशाचे वा जातीचे किंवा कालखंडाचे गुलाम नसतात. त्यांचा जन्म देशकालबद्द असला तरी कार्य सर्व मानवजातीचे असते धर्मवेत्ते, धर्मप्रेरक संत नेहमीच देशाच्या व काळाच्या मर्यादा ओलांडून पुढे जातात त्यांची शिकवण कधीं जुनी होत नाही. त्यांची वाणी सदा श्रवणीय असते.

चरित्र :

दक्षिणेत तिलेलवेली जिल्ह्यांत खिस्तपूर्व ३१०० च्या आधीं, 'तिरुक्कुरुगुर' येथें 'करियार' नांवाचा एक अंमलदार होता. त्याने उदयननगव्यर या स्त्रीशी विवाह केला. उभयतां पतिपत्नी तिरुक्कुरुगुडी येथील विष्णुमंदिरांत विष्णूच्या दर्शनास गेलीं असतां त्यांनी पुत्रप्राप्तीसाठीं देवाची प्रार्थना केली. तेव्हां पुजाच्याच्या मुखानें देवानें असा संदेश दिला कीं 'मी स्वतःच तुमच्या पोटीं जन्माला येईन.'

नंतर उचित समयीं त्या अंमलदाराची पत्नी प्रसूत होऊन पुत्ररत्न झालें. नामअलवार म्हणून हा मुलगा पुढे फार प्रसिद्धीस आला. तेथील लोक सांगतात की कलियुगाचा तो ४३ वा दिवस होता. (खि. पू. ३१०२ हें वर्ष). काहीं आधुनिक संशोधक मात्र खिस्तानंतर ७ वें ते ९ वें शतक हा नामअलवारांचा संभाव्य कालखंड मानतात. नामअलवारांच्यामुळे तिरुक्कुरुगुर या स्थानास 'अलवार' तिरुनगरी' असे नाव पुढे प्राप्त झालें.

नामअलवार यांना साथकोप, मरन, परांकुशन अशीही नवे आहेत. 'मरन' याचा अर्थ वेगळा, निराळा, अलौकिक. लहानपणीं ते इतरांपेक्षां फार वेगळे होते म्हणून ते नाव पडले. जन्म होतांच मनुष्याला वैष्णवी माया वेढून टाकते

ण या मुलाला तिने वेढले नाहीं. मायेचे अवगुंठन त्यानें फाडले म्हणून 'साथ-
कोप' हें नांव पडले. जन्मानंतर हें बाळ अन्नपाणी घेतच नसे. रडेना, बोलेना.
हेता व शरीर मात्र सदोदित तेजःपुंज ! त्याची ही विलक्षण अवस्था पाहून
गाईविलांना आश्चर्य वाटले. त्यांनी गांवातील देवळांत त्या बालकाला नेले
देवाच्या चरणावर ठवून नंतर त्याला रत्नखचित सोनेरी पाळण्यांत देवळा-
होरील चिचेच्या वृक्षाखाली आणून ठवले.

जन्मापासून १६ वर्षे हें बालक समाधींतच राहिले ! त्याची अवस्था
विलक्षण शांतीची होती. या बालकाने १६ वर्षांत शब्दही उच्चारला नाहीं !
त्याची समाधी ढळविण्याच्या योग्यतेचा पुरुषही त्याला भेटला.

मधुर कवि : -

मधुर नांवाचा कवि तीर्थयात्रेसाठीं उत्तर भारतात क्षेत्रोक्षेत्रीं जात होता-
तो गयोध्येत गेला असतां त्याला दक्षिण दिशेकडे एक तेजःपुंज ज्योति दिसली.
आज्ञा ज्योतीच्या मार्गोमार्ग तो जाऊ लागला व शेवटीं वर सांगितलेल्या चिचेच्या
ज्ञाणपाशीं येऊन तो प्रकाश थांबताच मधुर कवि तेथे आला ! तेथें हें बालक
बातां १६ वर्षे वाढलेले पण पूर्ण समाधींतच होतें. मधुर कवीने, हा मुलगा
कोण ! याचे आश्चर्य करीत, तो जागा आहे की नाही हे पाहण्यासाठीं त्याच्या
बाबावर बारीक दगड फेकले, नामअलवाराने आपले डोळे उघडले ! मधुर
कवीनें त्याला प्रश्न केला '—महाराज ! कृपया मला सांगा, कीं सान्त असें
तें कांहीं (ज्ञत्व) देहाशीं संलग्न असतें तें कोणत्या स्थानीं असतें व कशाचा अनुभव
हें ?' त्यावर नामअलवाराने तत्काळ उत्तर दिले - 'अहो, तें तेथेंच असतें व
हें ?' त्याच अनुभव घेत असतें.' ह्या प्रश्नोत्तरांतच गुरुशिष्य-परीक्षा होऊन गेली.
मधुर कवीनें स्वतःला शिष्य म्हणून स्वीकृत करावयाची त्याला प्रार्थना केली व अशा
क्षेत्रेने नामअलवाराने त्यांना शिष्यत्व दिले. व १६ वर्षांची मौन समाधी भंग पावली.
त्यांने नामअलवाराने दर्शन दिले.

त्याचवेळीं भगवान् विष्णुनी नामअलवार यास गुरुदासहित येऊन दर्शन दिले.
त्याचवेळीं भगवान् विष्णुनी नामअलवार यास गुरुदासहित येऊन दर्शन दिले.
त्याचवेळीं भगवान् विष्णुनी नामअलवार यास गुरुदासहित येऊन दर्शन दिले.
त्याचवेळीं भगवान् विष्णुनी नामअलवार यास गुरुदासहित येऊन दर्शन दिले.

अथरवा

अलवार संतांचे म्हणून जे ग्रंथ आहेत त्यांना 'दिव्य प्रबंध' म्हणतात. त्यांतील
ग्रंथ नममअलवार यांचे आहेत. ते म्हणजे १). तिरुविरुद्धम् (२) तिरुवसिरीयम्
(३) पेरिय तिरुवन्दादि आणि (४) तिरुवैसोलि. हे चार ग्रंथ म्हणजे ऋग्वेदादि
चारी वेदांचे सार ग्रंथ आहेत असें मानले जातें. नामअलवारांच्या या ग्रंथांतून
लांची उत्तुंग व उत्कट अद्यात्मिक अनुभूति प्रत्ययास येते.

मधुर कवीला तर आपले गुरु परमेश्वराच्या ठिकाणीचं वाटत असत. त्यांची गुरुभक्ति विलक्षण तीव्र होती. दिव्य प्रबन्धांतील एक रचना मधुर कवीची आहे. ती त्याच्या गुरुभक्तीने भारलेली आहे.

रामानुजाचार्यनीही अलवारांचा प्रभाव आत्मसात केला. ब्रह्मसूत्रे व गीता यांवरील त्यांच्या भाष्यांत त्यांनी नामअलवारांच्या मतांचेंच प्रतिपादन केले आहे. जीव देहांत अदृश्य राहून कार्य करतो तसाच विश्वांत अदृश्य राहून ईश्वर कार्य करतो असा सिद्धांत त्यांनी मांडला आहे. नामअलवारांना वैष्णवांचे कुलपति आणि त्यांच्या ग्रंथांना वेदांइतकेंच मानले जाते.

नामअलवारांच्या ‘तिरुवैमोली’ या ग्रंथावर ५ प्रसिद्ध सुप्रतिष्ठित टीका आहेत. त्यांवरून त्या ग्रंथांतील अर्थगांभीर्याची ओळख पटते. श्रीवेदान्तदेशिक यांनी ‘तिरुवैमोली’ ग्रंथाच्या सहाय्यानेंच वेदांचा अर्थ चांगला कठला असे उद्गार काढले आहेत. वेदान्तदेशिक हे वैष्णवांचे आचार्य होते. या तिरुवैमोली ग्रंथांतील वर्णविषयाचे ५ मुख्य भाग पडतात – (१) ईश्वर (२) जीव (३) मुक्तिसाधने (४) मुक्तीच्या मार्गांतील अडथळे (५) मुक्तावस्था.

‘तिरुवैमोली’ ग्रंथांत या सर्व विषयांचा ऊहापोह केलेला असला तरी त्याचा मध्यवर्ती संदेश म्हणज भगवंताच्या चरणीं आत्मसमर्पण ! याला ‘प्रपत्ति’ असे नांव आहे. प्रपत्तीचा अर्थ “मी व माझे” यांपासून अलिप्तता व ईश्वरावर भक्ती असा असून मुक्तीचा हा सोपा सरळ मार्ग सर्वांना खुला आहे. असें त्यांनी प्रतिपादन केले आहे.

नामअलवारांनी देवाच्या अवताराबद्दल व मूर्तीत आविर्भूत होणाऱ्या ईश्वरी अंशाबद्दल आपल्या काव्यांत फार हृदयंगम वर्णन केले आहे. त्यांची कृष्णावतारावर विशेष प्रीति होती. आपला परमप्रिय श्रीकृष्ण आपल्या सांगातीं असून तोळ आपल्याला काव्याची प्रेरणा देतो अशी त्यांची अनुभूती होती. कधीं त्यांची भक्ति वात्सल्याची अमृतधारा बनून शब्दाशब्दांतून पाझरते, तर कधीं कान्तभावाची रोमांचक व बेभान अवस्था प्रतिबिंबित करते. परमेश्वराशीं पूर्ण लीन झालेल्या त्यांच्या मनाला जीवपणाचे भानव उरलेले नसते आणि विरही अवस्थेचे वर्णन तर त्यांनी आत्यंतिक तळमळीने केलेले आहे; या सर्व भक्तिकाव्यांत हलक्या उत्तानपणाचा किंवा विषयीपणाचा रंग जरासुद्धा येणार नाहीं असें सोज्ज्वल काव्य – इथून तिथून सर्वच आहे.

ही भगवंतावरील भक्ती सुद्धां भगवत्कृपाच आहे. ती नामअलवारांच्या प्रयत्नांचे किंवा तपस्येचे फल नाहीं. त्याच्याच कृपेने ही सोबत, ही जवळीक, हें अतूट नाही हा भाव प्राप्त झाला. या काव्याचे उद्गार त्यांच्या हृदयांतील उचंबळणाऱ्या भावांचा आविष्कार – सहज स्फुरण – असलें तरी ‘कर्ताकिरविता’ तो प्रभूच आहे नामअलवार म्हणतात, ‘साथी भक्तांनो, आपल्या हृदयांत प्रभूच्या कृपेसाठी

मोकळी जागा ठेवा ! उघडा ती मनाची दारें ! मग पहा कृष्ण परमात्म्याच्या
कृपेने तुमचे जीवन पूर्णपणे भरून जाईल. — पोट भरण्यासाठीं धनिकांपुढे लाचारी
करून कशाला निंदनीय अवस्था भोगतां ? कष्ट करून जे काही थोडे फार मिळेल
त्यांत समाधान माना. हृदयांत भगवंताचें चितन चालू असूं दे आणि हात सत्कर्मात
मुंतलेले असूं देत.” असे त्यांनी सांगितले आहे.

ईश्वरासंबंधीं ‘तिरुवैमौली’ ग्रंथाची धारणा फार उदात्त आहे. सुखातीलाच
परात्पर पुरुषोत्तम, एकमेव केवळ परमेश्वर असें संबोधिलेला हा भगवंत कोठेंतरी
दूर अप्राप्य व दीनांची आर्त हाक ऐकूं न जाईल एवढा दुर्लभ नाही, नामअलवार
म्हणतात. हा ईश्वर प्रत्येक स्थिरचरांत अनुस्यूत आहे, तोच सर्व चालवितो. “ब्रामयन्
सर्वभूतानि यंत्रारुद्धानि मायथा” असें त्याचें कार्य आहे. शरीरस्थ आत्मा अदृश्य
असूनही जसा शरीरर्धम चालवितो तसा विश्वात्मक विश्वात्मा आहे. तो एवढा
सद्य आहे कीं जीवाच्या भूमिकेवर वाटचास येणारी दुःखेंही त्याने ‘रामावतारांत’
स्वतः भोगून दाखविलीं.

“भगवंतानें अवतार घेऊन, जीवांच्या मुक्तीसाठी, दुष्टांच्या भारापासून जगाला
सोडवण्यासाठीं जे कष्ट केले व जें महान् कार्य केलें, त्याचे तें अद्भुत चरित्र पाहिल्यावर
सुद्धां त्याच्या भक्तीनें जर माणसांचें मन मोहरून जात नसेल तर त्यांच्या जीवनाचा
उपयोग तरी काय !” असे तळमळीचे उद्गार त्यांनी काढले आहेत.

यशोदेला उखाळीशीं आपणांस बांधू देणाऱ्या दामोदर कृष्णाची भक्ताविषयींची
आत्यंतिक अनुकूलता आठवून नामअलवारांची जी कांही भावसमाधी लागे ती कित्येक
दिवस उत्तरत नसे.

नामअलवार म्हणतात :- “ईश्वरी अवताराचे हेतू कोणते ? जीवांना
मायेच्या शबलतेंतून व बंधनांतून सोडविणे. ही बंधने कशामुळे आली ? मिथ्या
ज्ञानामुळे; अज्ञानालाच ज्ञान समजल्यामुळे, आणि दुष्कर्मामुळे. या भक्तानुकंपे-
शोवतींच सर्व सशङ्ख आस्तिक भक्तांची काव्यरचना झालेली असते. आपला
परम ‘महेश्वर’ भाव जरा बाजूस’ ठेवूनही ईश्वर हा क्षुद्रातील क्षुद्र वाटणाऱ्या
बनत्य भक्तासाठींही धावत येतो, अवतरतो, ही त्याची दिव्य जन्मलीला
हा नामअलवारांच्या काव्याचा प्राण आहे.

ताकिकांना, परमेश्वर एकमेव व सर्वत्र भरलेला आहे असें म्हटले कीं भक्त
म्हणून वेगळा जीव मानणे कठीण वाटते; पण या प्रेमी - भक्त अलवारांना ईश्वर
हा सर्वव्यापी वाटतो तो नुसता शारीरिक नव्हे तर प्रेमाची सर्वत्र व्याप्ती असलेला !
त्याची अनंत प्रेममयता हीच त्यांना सर्वश्रेष्ठ वाटते. नामअलवार म्हणतातः
हा माझा प्राणप्रिय माझेंच मन हरण करतो, माझेंच हृदय चोरून नेतो आणि
हा माझा माझ्याच ‘जिवावर’ पूर्ण होतो. भक्ताचें प्रेमी हृदय मिळाल्यावरच
भक्त: मात्र माझ्याच ‘जिवावर’ परिपूर्णता येते. ते त्याला म्हणतात :-

“प्रभु मी तुजविण कैसा राहूं आतां ।
तूं ही मजविण कैसा उरशिल नाथा ॥”

“द्वैतात् भयम्” असें श्रुतिवचन आहे पण द्वैताला सुद्धां हें अपार ईशप्रेम भीत नाहीं. द्वैताला न भिणे हें सुद्धां भक्तांचे एक धैर्यच होय. तकनिं अद्वैत प्रस्थापित होत असेल तर होवो बापडे ! पण भक्त म्हणतो माझ्या प्रेमभक्तीला द्वैत सुद्धां तेवढेच सिद्ध आहे. तेंही मला प्रियच आहे. भगवंताचे भान ज्या द्वैतांत आहे त्या द्वैताचा विजय तकपिक्षां ‘स + रस’च म्हटला पाहिजे !

नामअलवारांना ईश्वर हा प्रेममय दिसतो तसाच असीम सौंदर्यमयही दिसतो. नामअलवारांनी भक्तांचे व सामान्य जनांचे वर्णन करतांना म्हटले आहे – जे देवापासून स्वतःच दूर राहूं पहातात त्यांना संसार गोड वाटतो व ते वरकरणी अगदीं सुखांत असलेले दिसतात कारण विषयांतच त्यांना सौंदर्य दिसते व तेवढेच पुरते पण जे भगवंताच्या जवळ येऊं लागतात त्यांना त्याच्या सौंदर्याची एवढी ओढ लागते कीं इतर सर्व कांही दुःखद वाटूं लागून ते त्या एका देवासाठीच रडूं लागतात.”

भगवंताच्या सद्गुणांचे ध्यान लागले कीं शारीरिक रोग सुद्धा होणार नाहीत, अशी तन्मयता प्राप्त झाली तर तेथे रोगांना कसा वाव मिळणार? संचित व प्रारब्धही भगवदभक्तीच्या प्रभावानें नष्ट होईल. नामअलवार म्हणतात –

“तव चरणकमलांचे ध्यान लागले
पाहतां पाहतां तटस्थ झाले –
मन माझे हें मुक्ती त्याले
कर्मच सगळे गळुनी गेले –
प्रियतमा – कर्मच सगळे फिटले !”

किंवा

चरण धरियले दृढ मी भावे
पुनरपि जन्मा कशास यावे !

तसेच –

पाप न मजला, मुळिच शिवे
रोगहि मजसी मुळि न शिवे !
प्रियतमा – शुद्धच अंतर झाले !”

नामअलवार जरी स्वतः विष्णुभक्त असले तरी इतर देवतांच्या भक्तांबद्दल ते उदारमताचे व होते, कोणत्याही स्वरूपांत भक्ती केली तरी ती परमेश्वरालाच पोहोंचते; अंतर्यामीं शुद्ध भाव मात्र पाहिजे असें ते समजत असत.

कलियुग म्हणजे अधर्माच्या अंधाराने भरलेले – तमोयुग म्हणून अध्यात्मदृष्टचा भक्तांना तो काळ प्रतिकूल, असें समजले जाते पण नामअलवारांना बाह्यतः असलेले हे कलियुग कधीच बाधले नाहीं. ते म्हणत जर ईश्वरभक्तीच्या प्रकाशाने तुमचे हृदय भरलेले असेल तर तेथें कलीचा, तमाचा प्रवेशाच कसा होईल ?”
ईश्वरभक्ती व विश्वप्रेम यांनी जणू ते भारलेले असत.

“हें जगत्प्रेम, ही पराकाष्ठेची दिव्य भक्ति व ही अनुकंपा हाच क लियुगां-
तील सर्व दुःखांवर उपाय होय.”

सर्व धर्म प्रेम करायला शिकवतात. द्वेष, मत्सर, यांची शिकवण कोणताही धर्म देत नाही. “हा प्रेमलाभ केवळ ईश्वराशीं तादात्म्य पावल्याने होतो व तें तादात्म्य असले तर तीही ईश्वराची दयालुता, कृपालुताच होय” असें ते प्रतिपादन करीत.

“या भगवद्भानाशिवाय बाह्य कोणतेही ध्येय ठेवले तरी शेवटीं त्यामुळे
माणसाचे मन संकुचित राहतें. ईश्वरी अधिष्ठान ज्या मनांत जागृत असेल
तेथेच हें पूर्ण प्रेम विलसत असेल.”

नामअलवार हे शंकराचार्य, ज्ञानेश्वर यांप्रमाणेच अल्पायु होते. पण त्यांच्या केवळ ३३ वर्षांच्या आयुष्यांत विष्णुमय जग व विष्णुमय जीवन त्यांनी अनुभविले इतकेच नव्हे, मोठ्या तळमळीने त्यांनी आपल्या बरोबर इतरांनाही भक्ति-
प्रेमाच्या सागरांत विहार करावयास बोलाविले ! धार्मिकतेच्या पथावरील हा तेजस्वी तारा प्रकाशाकडे जाण्यासाठी आपणां सर्वांना खुणावीत आहे.

आरती साईबाबांची

जय देव जय देव जय साईनाथा । प्रार्थितों तव चरणीं टेकुनियां माथा ॥८॥

भाससि कोणाला शरचापधारी

कोणा वाटत मुरली-धारी मुरारी

कोणी वर्णित तुजला गिरिजावरा

कोणी देखे तुज रखुमाईवरा

आरंभावे तूज कोणी आळवितां । कृपामय तूंची तूंची सुखकर्ता ॥९॥

याचक येती कोणी तुझीया द्वारीं

मागे सुख - शांती त्रस्त संसारीं

कृपा होतां तुझी तयाचे वरी

पावे सुख शांती समृद्धी सारी

घेतां तूऱे नांव श्रीसाईनाथा । व्यथा दुःखे पळती सोडुनिया भक्ता ॥१०॥

कोणी असो काळा अथवा गौर

कोणी नीच किंवा जगांत थोर

कोणी सधन अथवा असो बेचारा

नाहीं भेदांना तव पायीं थारा

वैमूर्ती अवतार तूंची गुरुनाथा । संकटीं रक्षाया तूंचि साईनाथा ॥११॥

सारे भक्त तूझीं लेकुरें प्यारीं

तूंची माता तयां कृपाळू भारी

साच्या भक्तां नेई मोक्ष - मंदिरीं

कृपा - प्रसादें जगता उद्घारी

जय देव जय देव जय साईनाथा । प्रार्थितों तव चरणीं टेकुनियां माथा ॥१२॥

महादेव साने (कराड)

(प्रख्यात कविं व गीतरचनाकार श्री. मधुकर जोशी यांची श्री 'साईसच्चरितांतील' श्रीसाईबाबांच्या चरितांतील कांहीं निवडक प्रसंगांवर रचलेली गीतें श्रीसाईलीला मानिकांतून क्रमशः देण्याचा विचार आहे. श्रीसाई-भक्तांना हीं हृद्य गीतें नक्कीच आवडतील. हें पहिले गीत श्रीसाईबाबा शिरडी गावांत प्रथम आले त्या प्रसंगाच्या आधारें रचलेले आहे. या गीतांना प्रसंग हा ऐतिहासिक आधार म्हणून घेतलेला असून त्या प्रसंगांतील भावात्मक आशय विशेष महत्वाचा आहे. (संपादक)

सूर सूर जुळुनी आले - - -

श्रीसाईगीतमाला - पुष्प १

- कवि : मधुकर जोशी

सूर सूर जुळुनी आले, चरित गावयाला
भाव शब्द माझे गाती, धन्य साईलीला ॥ १ ॥

दत्तरूप अवतरली ही, साईनाथ मूर्ति
मूर्तिची अलौकिक गाजे, त्रिखंडांत कीति
कीतिच्या सुगंधीं भिजती, गोड गीतमाला ॥ १ ॥

आज काल-काळोखाची, संपली निळाई
प्रकाशांत अंतर्यामीं, प्रकट होति साई
चेतनाच चैतन्याची, दिसे लोचनाला ॥ २ ॥

तीर रम्य गोदावरिचे, कल्पवृक्ष जेरें
साईनाथ शिरडी गांवी, आज येति तेरें
धूळ पाउलांची त्यांच्या, लावुं या कपाळा ॥ ३ ॥

जागृतीस पडले स्वप्न, ब्रह्मरूप आले
साईनाथ भक्तांसाठी, दत्तरूप झाले
देह हाच देव्हारा हा, प्रेमरूप न्हाला ॥ ४ ॥

गडद गडद आषाढाचे, जलद भरून यावे
भक्तिच्या प्रवाहीं तैसे हृदय भरून जावे
वेदनाच अंतर्यामीं, गाइ कीर्तनाला ॥ ५ ॥

रामगीतांजलि

पुष्प ५

गौतमाच्या आश्रमांत – अहल्या शापमुक्त झाल्यावर

गौतमऋषि रामचंद्राला म्हणतात :-

पुण्य जाहलें स्पशनिं तव, पतितेचें रे पाप !!

व्यर्थ न ठरला शाप ! राघवा ! व्यर्थ न ठरला शाप !!धृ॥

निमित्त झालें गंगास्नान

अहल्येस नुरलें अवधान

इंद्र येउनी करि बेभान

परतुनि येतां संभ्रम पाहुनि उफाळला संताप !!१॥

अवैधभोगे दूषित काम

वैभवमद हा अनर्थ-धाम

काय योजणे तेथें साम ?

दोघांवरती शब्दशारांते सोडित जिव्हा – चाप ! !!२॥

तपोधनांची क्रजुता काय ?

उचित कराया असा अपाय ?

कामोद्धत तो हो सुर – राय !

सहस्र पडलीं क्षतें शरीरीं, कृतकर्माचिं माप !!३॥

अज्ञ म्हणुनिया ‘क्षमाविचार’

झाला असता तो अविचार

पुरस्कार मिळुनीच विकार

केला असता साध्वीचा किति दुष्टांनी अपलाप ! !!४॥

देती ना जरि त्याला साथ

घडला नसता एक प्रमाद

जडला नसता हा अपवाद

सती अहल्या ठरली असती श्रेष्ठच आपोआप !!५॥

तुवां येऊनी राघव ! राम !

केलें पवित्र गौतम – धाम

उजळ जाहलें अमुचे नाम

शिळेंतुनी उःशाप मिळोनी सती उठे निष्पाप !!६॥

दिवाकर अनंत घैसास. (डोंबिवली पूर्व)

गृहीं ज्ञानियांच्या

— लक्ष्मीतनया.

ऊठ ऊठ जागा होई, जाग तूं सदाचा,
यत्न करी आत्मबलानें, नेत्र उघडण्याचा ! || ६० ||

संकुचित प्रेमापायीं, रोग होत नाना,
चित्तक्षोभ आधिव्याधी हृदयरोग त्यांना,
प्रीतिप्रभा उजळे तेथें, वास ईश्वराचा ! || १ ||

अहंकारि करितो पाप, क्रोध घातपात,
स्वार्थबुद्धि काढी दोषां, परां देत ताप,
पूर्तता न तेथें जाणें ‘वर’ न त्या प्रभूचा ! || २ ||

कार्यसिद्धि करण्या वदती, श्रीहरी समर्थं,
ब्रह्मपाल वास्तव्याते, आत्म – समाधींत,
सर्वं सिद्धि पाणी भरती, गृहीं ज्ञानियाच्या ! || ४ ||

फिरकती न तेथें लुच्चे, लफंगे कधी ना,
लूटमार भीती ह्यांच्या, कल्पना न आणा,
हृदय संपुटीचा सांठा, सत्य – स्वरूपाचा ! || ५ ||

पराभूत बुद्धी युक्ती, तेथ प्रीत कामीं,
शस्त्रधाक प्रीतीपुढती, होतसे निकामी,
प्रेम कायदा नियतीचा, हात्र जीवनाचा ! || ६ ||

श्रीज्ञानेश्वर महाराजांचे पुण्य स्मरण

लेखक : श्री. पांडुरंग राया भाटोकार,

नामा म्हणे ग्रंथ श्रेष्ठ ज्ञानदेवी ।

एक तरी ओवी अनुभवावी ॥

“पुण्यवान ब्हावें । घेतां सज्जनांची नावें” अशी संताची सार्थ श्रद्धा आहे. योगी, ज्ञानी, भक्त, स्थितप्रज्ञ, सिद्ध, गुणातीत, धर्मसंस्थापक, समाजसुधारक, कवि, हाडाचा समाजवादी तसाच विश्वकुटुंबी या कोणत्याही दृष्टिकोणातून ‘ज्ञानदेवां’-कडे पाहिल्यास मन आश्चयनि थक्क व विनम्र होते. त्यांना “सज्जनाग्रणी” म्हणावयास कोणताच प्रत्यवाय नाही त्यांचे मानवजातीवर अनंत उपकार आहेत हे लक्षात घेऊन त्यांचे पुण्यस्मरण करणे हें आपले कर्तव्य आहे. ज्ञानेश्वरी किंवा भावार्थदीपिका, अमृतानुभव, चांगदेव पासष्टी, स्वात्मानुभव पंचीकरण आणि हरिपाठाचे अभंग हें अक्षर वाङ्मय निर्माण करून स्वतः बरोबरच लाखो लोकांना त्यांनी आत्मानुभवाचा अद्वितीय आनंद मिळवून दिला आहे. ज्यांच्या ज्यांच्या हातांत ज्ञानेश्वरी हरिपाठ वगैरे ग्रंथ आले, त्याचे त्यांचे जीवन या ग्रंथांच्या श्रवण मननाने, सुखशांतीने भरून निघाले. माझ्या स्वतःच्या जीवनात अंशातः का होईना, शांति आणि समाधीचा मी अनुभव घेत आहे. अर्थात पातंजल योगांत जी ‘अष्टांग योग समाधि’ सांगितली ती ही नसून ‘अर्जुना समत्व चित्ताचे । तेंचि जाण सार योगाचे । जेथ मन आणि बुद्धीचे एकय आथी ॥’ म्हणजे ‘समत्वं योग उच्यते’ ही आहे. जीवनांतील सुख, दुःख मान, अपमान, नफा तोटा वगैरे द्वंद्वे समबुद्धीने आणि शांतचित्ताने स्वीकार करण्याचे सामर्थ्य, ज्ञानेश्वरीच्या वाचनाने, श्रवणाने आणि मननाने निश्चितच प्राप्त होते, हे ज्ञानेश्वराच्या श्रद्धावान उपासकांना सांगणे नकोच. म्हणून अत्यंत कृत्यज्ञतापूर्वक आजचे हें लहान लेखाद्वारा पुण्यस्मरण.

ज्ञान व भक्ति यांचा सुख संवाद

“नामा म्हणे ग्रंथ श्रेष्ठ ज्ञानदेवी । एक तरो ओवी अनुभवावी ॥” असें भक्तश्रेष्ठ नामदेव महाराज सर्वांना आग्रहपूर्वक सांगतात. (अशा अनुभवाच्या ज्ञानेश्वरींत शेकडों ओव्या आहेत. ज्ञानेश्वरी हा प्रासादिक ग्रंथ ९०३३ ओव्यांचा आहे हें तिच्या वाचकांना ठाऊक आहेच.) आपल्या निष्कपट भक्तीने ज्या नामदेवानी पांडुरंगांला फुलविले, झुलविले, भुलविले आणि खेळविले, त्या संतश्रेष्ठाचा ‘ज्ञानेश्वर आणि ज्ञानेश्वरी यांच्याबद्दलचा आदर आणि प्रेम पाहिले म्हणजे ‘ज्ञानेश्वर महाराजांबद्दलची आपली भक्ती दुणावते, प्रीती उंचावते आणि भस्तक खालावते.’

वरील कडव्याची ज्या अभंगाने सुरवात होते त्या अभंगाचा पहिला चरण ‘ज्ञानराज माझी योग्यांची माउली । जेणे निगमवल्ली प्रगट केली ॥ असा आहे, या एकाच चरणावरून भागवत धर्माची पताका पंजाब व भारताच्या इतर प्रदेशांत

फडकवणाऱ्या नामदेवाना ज्ञानदेव हे ज्ञानाचे राजे व योग्यांची जननी असा गैरवपूर्वक सत्मान द्यावयाचा होता हें स्पष्ट दिसते. नामदेव हे ज्ञानदेवाचे समकालीन पण व्याने थोडे मोठे असल्यामुळे त्यांच्या विधानाला ऐतिहासिक समत्व आहे, हे कोणीही कबूल करील. नाम आणि ज्ञान यांचा सुंदर मिलाफ या दोन महाभागवतांत ज्ञाल्याचे भाग्य त्यांच्या ग्रंथावरून कळून येते. नामदेव आणि ज्ञानदेव यांच्या तीर्थयात्रेचे वर्णन करणारे तीर्थविळीचे अभंग वाचले म्हणजे ज्ञान आणि भक्ति यांचा सुखसंवाद वाचकाला कसा ब्रह्मानंदी डोलवायला लावतो ते स्वानुभावानेच जाणले पाहिजे. स्वरूपानुभवी संत स्वानुभवपूर्ण लेखन करीत असल्यामुळे तें ओज तेज व प्रसाद या बीजांनी युक्त असल्यामुळे वाचकांच्या हृदयाची पकड घेते. ज्ञानेश्वर तुकारामादि सर्वच संतांच्या वाङ्मयकृतीत हा अनुभव जाणवतो.

शब्दांची व्याप्ति

ज्ञानेश्वर महाराजांनी ‘माझा मराठाचि बोलु कौतुके। अमृतातेही पैजां जिके। ऐसी अक्षरे रसिके, मेळवीन’ आणि ‘बिंब तरी बचके एवढे। परी प्रकाशा त्रैलोक्य थोकडे। शब्दाची व्याप्ति तेणे पाडे। अनुभवावो ॥’ असे आत्मविश्वासपूर्ण जे उद्गार काढले आहेत त्यांत अशा शेकडो ओव्या बसतात. एकेका ओवीचा जीवनांत अनुभव घेणे म्हणजे जन्ममरणाचा पांग फिटणेच आहे. उदाहरणार्थ “अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च। निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥” बाराव्या अध्यायातील म्हणजे भक्तियोगावरील १३ व्या श्लोकावर केलेले लहानसे पण मार्मिक आणि भावपूर्ण निरूपण वाचले म्हणजे शब्दाच्या व्याप्तीची साक्ष पडते. ते विवेचन सुज्ञानी मुळातच वाचून आनंद लुटावा. येथे वानगीदाखल एकच ओवी घेऊ (१) ‘गांईची तृष्णा हरूं। कां व्यद्वा विष होऊनि मारूं। ऐसें नेणेची गा करूं। तोय जैसें ॥ ही ओवी अगदीं साधी आहे पण शब्दाची व्याप्ति फार मोठी आहे. या ओवीमध्ये ‘नेणेचि’ हा शब्द लाख मोलाचा आहे. नेणेचि हा शब्द वापरून माउलीने यांची प्रकृती किंवा आंगिक भाव दाखविला आहे. वाघ आणि गाय यांची तृष्णा शमविष्यांत पाणी भेद करूंच शकत नाही. ते त्याच्या प्रकृतीतच, घडणीतच नाही. करत नाही असे न म्हणता ‘नेणेचि गा करू’ असे म्हणून पाण्याची अभेद प्रकृती दाखविली आहे. येथे संत पाण्यासारखे असतात असे माउलींना सुचवायचे आहे. ‘आपणासारीखे करिती तात्काळ। नाही काळवेल तथालागी ॥’ म्हणजे शरण आलेल्याचे गुणदोष पहात नाहीत. दुष्ट आणि सुष्ट चोर आणि साव, सर्वांना आपल्या संगतीने मोक्षाधिकारी करतात. योगसामर्थ्यने मदांध आणि गर्विष्ठ बनलेल्या चांगदेवाना, आपल्या सर्व भावंडांचा मत्सर आणि तिरस्कार करणाऱ्या विसोबा चाटीना, तसेच आपणास शरण आलेल्या सच्चिदानन्दबाबा, चोखामेळा महार इत्यादि साधकांना तेच प्रेम, तीच माया, तोच अनुग्रह बहाल करून आपल्या जोडीस आणून बसविले. ‘नेणेचि गा करू’ या शब्दाने ज्ञानदेवानी त्या शब्दाची व्याप्ति उत्कृष्टपणे दाखवून बहार केली आहे.

महत्त्वाचा दृष्टांत

‘येरवी तरी माझिया भक्तां। आणि संसाराची चिंता॥ काय समर्थाची कांता। कोरान्न मागे॥’ या ओवीचा व्यापक अर्थ आणि तिचा अनुभव ज्या भाग्यवंतांनी आत्मसातं केला, त्यांनी ‘येणेचि शरीरे, शरीरा येणे सरे। किंबहुना येर ज्ञारे। चिरा पडे’ हें ध्येय साध्य केले. ज्याप्रमाणे कितीही महागाई ज्ञाली तरी गव्हर्नरची पत्नी एक किलो साखर किंवा तांदूळ यासाठी दुकानासमोर ‘क्यू’ला रहणार नाही किंवा कोणापुढे तोंड पसरणार नाही. कारण तिने गव्हर्नरची बायको होण्याचे भाग्य मिळविले असल्यामुळे या गोष्टी तिच्या दारांत आपोआपच येतील. त्याप्रमाणे माझ्या भक्तांना या जगांत मी कांही कमी पडू देणार नाही, असा भगवंताच्या म्हणण्याचा आशय आहे. शिवाय जन्ममरणाच्या फेच्यांतून त्यांना निश्चितच मुक्त करीन. पण ते माझे खरे निष्ठावत्त भक्त ज्ञाले पाहिजेत. या ओवीचा अर्थ फार खोल आहे. भक्त म्हणजे जो ‘अभक्त’ किंवा ‘विभक्त’ नाही तो. अशा भक्तांची लक्षणे, त्याची वांगणूके त्यांची परमेश्वरावरील अचल श्रद्धा वगैरे गोष्टी तर आहेतच पण त्याचा सर्व भार एका परमेश्वरावरच आहे. आणि जो भक्त नाही त्याचा भार परमेश्वरं स्वतःवर घेत नाही. त्याचे प्रारब्ध त्याला जबाबदार आहे. त्याचे पूर्वप्रारब्ध चांगले असेल तर लौकिकदृष्ट्या तो सुखीहि दिसेल, पण जन्ममरणाच्या पलीकडे नेणारा भगवन्ताशिवाय त्याला कोणीही लाता नाही. गर्भवास चुकविण्यासाठीच तर नरदेहाची प्राप्ति आहे असे शास्त्र आणि संत सांगतात. भक्त आणि संसार या दोन शब्दांमध्ये ज्ञानदेवांनी या ओवींत शब्दांची व्याप्ती केवढी असू शकते याची कल्पना दिली आहे; आणि या सबंध ओवीचा अनुभव घेणे म्हणजेच परमात्माशी एकरूप होणे होय. “आत्मज्ञानेची संत जे माझी रूपडी। तेथ दृष्टी पडो आवडी। कामिनी जैसी” या ओव्यांत ज्ञानोबाबारय सर्वांच्या अत्यंत परिचयाचा दृष्टांत देऊन वाचकांना गुदगुदल्या करतात. स्वतःच्या बायकोवर जितके प्रेम असते, ज्या गोडीच्या दृष्टीने बायकोला पाहतोस, तितक्याच गोडीच्या प्रेमार्द्द दृष्टीने संतांकडे पहा म्हणजे तुझें काम ज्ञाले असे ते सांगतात.

दैवी गुणांचा आशय

“तैसे अध्यात्मशास्त्री इये। अंतरंगचि अधिकारिये। यरी लोकु वाकचातुर्थे। होईल सुखिया॥” या ओवींत महाराजांना असें सांगावयाचे आहे की, ज्ञानेश्वरी आणि ज्याच्यावर टीकारूपी अलंकार घातला आहे ती ग्रीता हे दोन्ही ग्रंथ प्रामुख्याने. अध्यात्मशास्त्राला वाहिलेले आहेत..

आपण ज्याच्यावर निरूपण करीत आहो तें अध्यात्मशास्त्र आहे व ते ब्रह्मविद्येचा सुकाळ करण्यासाठी आहे.

वाक्पटुता कितीही असली किंवा वस्त्रे, भूषणे, माळा यांनी भक्तीचा किंवा संव्यासाचा देखावा उभा केला; तरी तें ढोंगात जमा होईल. म्हणून अंतरंग अधिकारी होण्यासाठी मुख्यतः चित्तशुद्धि, परोपकार; भगवदुपासना, वेदशास्त्राध्ययन; शांति, निष्कपटपणा, निर्मत्सरता; निरहंकारित्व, सर्वभूती दया, निर्लोभता इत्यादि दैवी गुणांची आवश्यकता आहे. सर्व अशक्य नसले तरी ते कष्टसाध्य आहे. म्हणूनच इतर लोक ज्ञानेश्वरीतील प्रसाद, काव्य, अलंकार, दृष्टान्त, एकंदरीत वाकचातुर्यनि सुखी होतील असा आपला स्पष्ट अभिप्राय व्यक्त केला याचे प्रत्यक्ष उदाहरण म्हणजे अनुभूतिशूल्य पंडिताना त्यांनी वाहिलेले शेलापाणगोटे होय.

यावरून ज्ञानेश्वरीचा खरा आनंद भोगण्यासाठी व त्यांतील अनुभूतीचा प्रत्यय घेण्यासाठी दैवी गुणांचा आश्रय केला पाहिजे.

सर्वस्पर्शी ओव्या

आकाशांत पक्षी जसे स्वछंदपणे विहार करतात तशा माऊलीच्या ओव्या, कधीं वेदान्ताच्या प्रान्तात गहन तत्त्वावर विसावा घेतात, तर कधी व्यवहाराच्या प्रांगणांत सूक्ष्म गुंतागुंतीचा निर्देश आणि उकल करतांना दिसतात. कधी जीवनांतील तत्त्वज्ञान व सिद्धांत हाताळतात, तर कधी वैद्यकीतील एकादा निर्णय व शोध लावतात. कला, संगीत, काव्य, नाट्य, समाजनिरीक्षण इत्यादि विषयातही त्या रस घेतात. कर्म, भक्ती, ज्ञान, श्रद्धा, शुष्क पांडित्य, शुचिता, अहंकार, प्रपञ्च, परमार्थ, प्रारब्ध, गुरुकृपा, पूर्वजन्म, कर्तव्य, पौरुष, प्रयत्न, एवंच माऊलीच्या ओव्या बहुरंगी व सर्वस्पर्शी आहेत हे ज्ञानेश्वरी अभ्यासकास ठाऊक आहेच. या सर्व ओव्या दृष्टांत अलंकाररूपी साखरेत घोळविल्यामुळे त्या कानामनाला गोडी आणि आनंद देतात.

अशा ओव्यांच्या श्रवणमननाने जीव निश्चितच सुखी होईल यात संशय नाही.

दो भक्ति-गीत

१. मेरे मनवा ! तू भज ले हरिनाम ॥ टेक ॥

तन पिजड़े में मन का पंछी,
व्याकुल आठों याम ॥ १ ॥

‘काल’ बिलारी बड़ी सथानी,
ढूँढ़े अपना ग्राम ॥ २ ॥

सकल विषय – विकार को तज दे,
पूरन हो सब काम ॥ ३ ॥

हरि सुमिरन से तर जायेगा,
पायेगा सुखधाम
मेरे मनवा ! तू भज ले हरिनाम ॥ ४ ॥

२. भक्ति तुम्हारी प्राण हमारे
भजते रहते सांझ – सकारे ॥ टेक ॥

जनम जनम का पुण्य कमाया
भक्ति का प्रभु ! हक है पाया
तुम हो हमको प्राण पियारे ॥ १ ॥

छूट गई जो भक्ति तुम्हारी
लुट गई जैसे दौलत सारी
जीवन जैसे सार निकारे ॥ २ ॥

सतत जले यह मन का दीपक
भक्तिभाव का जीवन सार्थक
रूप तुम्हारा नैन निहारे ॥ ३ ॥

— राधाकृष्ण गुप्ता ‘चेतन’
— डोम्बिवली

‘देह बन गया देहू’

आदि दर्शन श्रीमोरया के, मंगल कार्य हेतु
कृतार्थ हुई यह देह सारी, बन गया आज देहू ॥ श्रु ॥

नथनों से यों बहती धारा,

बहती इंद्रायणी

नाद ‘हरि विठ्ठल’ रोम रोम से

भीगी अभंग वाणी

इहलोक से वैकुंठ तक मानो बन गया हो सेतु

कृतार्थ हुई यह देह सारी, बन गया आज देहू ॥ १ ॥

युग युग से हैं खडे विठ्ठल

हाथ धरे यों कटिपर,

अभंग गाते दिन रात तुका

वीणा छेड़ कर

धन्य धन्य वे भक्तजन सारे, धन्य धन्य यह देहू ॥

कृतार्थ हुई यह देह सारी, बन गया आज देहू ॥ २ ॥

क्षीण हुई अब काया सारी

पुलकित है यह देही,

वही देहू वही इंद्रायणी

पर नहीं ‘तुका’ स्नेही

प्रिय भक्तों के लिए थे आए, एक अनाथ मैं हूँ

कृतार्थ हुई यह देह सारी, बन गया आज देहू ॥ ३ ॥

— राधाकृष्ण गुप्ता ‘चेतन’

बाबा जाते द्वार द्वार

बाबा जाते द्वार द्वार । भिक्षा मँगते एक बार
 देने वाले देते थे । पर दर्शन करते बार बार
 भिक्षा देते, चरणों को छूते । असुओं से पग को धोते
 लिपटे रहते चरणोंसे । नहीं छोड़ते वे कहने से
 बाबा जाते द्वार द्वार १

जब बाबा देते आशीर्वाद, एक टक वे ताकते रहते ।
 कौन से ऐसे पुण्य किए हैं, जो परब्रह्म हमारे सामने रहते ।
 दे दो भी दान । दया धर्म का ले लो ज्ञान ।
 अनधे हो कर सोते हो । यह लीला कैसी है भगवान
 बाबा जाते द्वार द्वार २

शिर्डी वासी धन्य तुम्हें जो । बाबा का सहवास मिला ।
 धन्य तुम्हारे कर्मों को । जिस से माया को मान मिला ।
 यदि हम भी तुम्हारे जैसे होते । बाबा के चरणों की सेवा करते ।
 पान करो इस अमृत का । सोते जागते चलते फिरते ।
 बाबा जाते द्वार द्वार ३